

Ніжинський Державний Університет ім. М. Гоголя

Інститут Політичних і Етнологічних Досліджень
ім. І.Ф. Кураса

Ідентичності та політичні інститути: виклики для України

*МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(НІЖИН, 16 КВІТНЯ 2015 РОКУ)*

Ніжин
2015

УКР
ББК

Рекомендовано Вченою Радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М.Гоголя)

У збірнику надруковано матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Ідентичності та політичні інститути : виклики для України», яка відбулася 16 квітня 2015 року у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Збірник охоплює різні аспекти політологічних дисциплін. Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищої школи, дослідників.

Ідентичності та політичні інститути : виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / За заг. ред. В.М. Циби. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – 81 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань, джерел та інших відомостей відповідають автори публікацій.

© НДУ ім. М.Гоголя, 2015

ЗМІСТ

Бабка В.Л. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ (1994 – 1999 РР.).....	3
Барановський Ф.В. ПОБУДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	11
Воляннюк О.Я. ГЕРОЇЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	16
Казакевич О.М. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ ТА РОЗВИТОК В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН.....	23
Киридон А.М. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЯ В УМОВАХ ЗМІН (1991 – 2015 РР.).....	34
Кретов П.В. СИМВОЛІЗМ СВІДОМОСТІ ТА ОБРАЗ ВЛАДИ: КОНТЕКСТ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	43
Медвідь Ф.М., Медвідь А.М. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	49
Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ.....	59
Смолінська Д.В. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИБОРЧОГО ДОСВІДУ УКРАЇНИ.....	68
Яремко І.В. ПОНЯТТЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	76
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ.....	80

ВСТУПНЕ СЛОВО

Сучасна Україна, долаючи важке минуле і переживаючи ціннісну трансформацію, прямує до становлення політичної нації. Гостра політизація регіональних відмінностей в роки незалежності стали причиною посилення розбіжностей в ціннісних орієнтаціях громадян. Зміни, свідками яких ми є, вимагають аналізу проблеми ідентичностей, ключову роль в формуванні яких відіграють політичні та суспільні інститути.

Актуальність цих процесів спонукає науковців до пошуку їх джерел та визначення перспектив. Відтак Всеукраїнська наукова конференція «Ідентичності та політичні інститути: виклики для України» є однією з перших спроб винести питання про взаємозв'язок ідентичності та політичного впливу у ширше русло обговорення. Тематика і напрямки роботи конференції свідчать про багатогранність поставленої проблеми. Розгляд сучасних політичних реалій в Україні здійснено умовно на трьох рівнях: макrorівні – загальні процеси становлення та розвитку українських політичних інститутів; мезорівні – конкретні проблеми влади та особливості виборчого процесу; мікрорівні – формування ідентичностей як результат ініціатив держави та суспільних криз.

Вчені, у полі зору яких знаходяться процеси суспільного становлення та видозміни політичних інститутів, покликані бути не лише експертами-аналітиками, а й експертами-прогностиками. Окреслити вектор руху та пріоритети українського суспільства, надто ж у період визрівання в ньому громадянського активізму та активного творення власної колективної самосвідомості, виявити його продуктивні можливості та описати генераційні зв'язки на цьому етапі – такі завдання стоять наразі перед спільнотою фахівців з політичних наук.

Сподіваємося, що зусилля дослідників, згуртованих спільною темою, матимуть не лише плідне наукове продовження, а й посприять формуванню ідейного ґрунту для громадянського суспільства в нашій країні.

Голова Оргкомітету
професор, доктор політичних наук
Олександр Бойко

Бабка В.Л. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ (1994 – 1999 РР.)

Анотація

Розглянуто перший період президенства Л. Кучми під кутом зору втілення меморіальних ініціатив. Звернено увагу на позиціонування президента й політичних партій відносно національної та радянської моделей історичної пам'яті та вплив відповідних орієнтацій на результати виборів.

Ключові слова: історична пам'ять, влада і опозиція, електоральний розкол.

Історична пам'ять як елемент політичної системи може виступати в протилежних іпостасях: об'єкту чи засобу (ресурсу та інструменту) політичного впливу. В першому випадку суспільна пам'ять є предметом меморіальної політики. В другому – вона обумовлює специфіку політичного процесу. Зокрема важливим є простеження особливостей використання ресурсного потенціалу історичної пам'яті у виборчій боротьбі. Прикладом може слугувати період з 1994 по 1999 рр. – період двох президентських та парламентських виборів під час якого проявилось явище електорального розколу країни.

Вивченням історичної пам'яті в Україні займається цілий ряд науковців. Зокрема політиці пам'яті в Україні присвячені праці В.Артюха, О.Волянюк, В.В'ятровича, В.Гриневича, Ю.Зерній, В.Кулика, А.Портнова, В.Солдатенка, С.Трояна, Ю. Шаповала. Однак, в їх дослідженнях основна увага приділена історичній пам'яті як об'єкту державного управління. Натомість мало уваги звертається на зворотній процес – використання суспільної пам'яті в якості ресурсу політичного впливу, зокрема особливостям використання історичної риторики у виборчій агітації.

В перші роки незалежності 1994 рік став багато в чому переломним для української політики. Парламентські та президентські вибори, що відбулися протягом півроку, суттєво змінили конфігурацію влади. Крім того, саме на цих виборах вперше проявилась така негативна риса політичного життя як електоральний розкол країни. Під ним розуміємо ситуацію за якої дві протилежні частини електорату постійно голосують за ідеологічних супротивників. В Україні ця тенденція набула характеру міжрегіонального, коли переважна більшість жителів кількох частин країни (Півночі й Заходу проти Півдня і Сходу) стабільно підтримують різних кандидатів. Електоральний розкол в Україні – підтримка кандидатів за територіальним принципом, а не за соціальним, гендерним, віковим, освітнім тощо.

Електоральний розкол як голосування за «своїх» кандидатів є одним з зовнішніх проявів клановості, патримоніальності, патерналізму в суспільно-політичних відносинах. Яскраво регіональний розкол проявився під час президентських виборів 1994 р., коли українська національно-державна та радянська ідентичності були спроектовані на політичні іміджі головних претендентів на президентське крісло – Л.Кравчука та Л.Кучми. Це вилилось в протилежні політичні орієнтації двох кандидатів – відповідно національно-державницьку та відверто проросійську. Територіальні відмінності Заходу та Сходу мали кілька вимірів: ідентифікаційний (українець – радянська людина), ідеологічний (за націоналістів – за комуністів), ціннісний (свобода – соціальна захищеність) [4, с. 45].

Агітація Л.Кучми на виборах президента будувалась не просто на відмові від етносимволізму й націоналістичної риторики на користь радянських цінностей. Вона була чітко адресована жителям південного-сходу країни. Чому сприяли гасла захист російськомовного населення та надання російській статусу другої державної мови. Таким чином, в передвиборній гонці майбутній президент вдало скористався прорахунками свого попередника та взяв до уваги особливості суспільних настроїв, що дозволило йому перемогти на виборах за підтримки південних та східних регіонів. Вправне використання ресурсу суспільної свідомості (в т. ч. історичної) стало інструментом приходу до влади Л.Кучми. Однак, використання агітаційних прийомів орієнтованих на одну частину країни та її протиставлення іншій, стало першою ластівкою зародження міжрегіонального протистояння, на якому будуть спекулювати наступники другого президента.

Передвиборна програма Л.Кучми та його інаугураційна промова, в якій декларувалась підтримка російськомовного населення, сприймались національно налаштованими силами, як крах державницького проекту та повернення до Росії. Насправді, перемога Л.Кучми, якого підтримали виборці індустріального Сходу і Півдня, розкривала можливості спрямувати деструктивну енергію жителів цих регіонів, переважно носіїв радянської ідентичності, в конструктивне русло – здійснення економічних реформ. Як зазначав В.Кулик, саме ефективність реформ була запорукою лояльності мас до держави та формування державницьких еліт. Націонал-демократи були остаточно усунені від важелів владного впливу та перейшли до опозиційної діяльності. Намагаючись втримати/захистити наявний ресурс національної свідомості, вони вдалися до жорсткої критики інаугураційної ініціативи президента надання офіційного статусу російській мові. Примітно, що перед виборами Л.Кравчук також виступив на користь

офіційного статусу російської мови. Однак, його позиція не викликала протесту з боку проукраїнськи налаштованих партій [4, с.46, 47].

Через створений імідж захисника російськомовного населення праві сили очікували від другого президента мало не об'єднання з Росією та відновлення Радянського Союзу. Однак Л.Кучма, як виходець з радянської господарчої номенклатури (на відміну від Л.Кравчука – керівника ідеологічного відділу компартії) першочергово вдався до вирішення нагальних політичних та економічних, а не ідеологічних питань. Історик В.Кравченко характеризує політичний курс Л.Кучми як «демонстративну відмову від «націонал-романтичної» концепції та акцентування на територіальному характері державності, поєднання проєвропейської риторики з проросійською, а також часткову реабілітацію радянської спадщини» – ідеологічна гнучкість, що межувала з відсутністю ідеології взагалі. Вчений визначає характерною рисою у використанні Л.Кучмою потенціалу історичної пам'яті – панування тактичних завдань над стратегічними [3, с. 469-470, 478]. Для справедливості слід відзначити, що в цьому можна вбачати не лише державницький, а й особистий інтерес – зміцнення президентської влади за новою конституцією, яку необхідно було прийняти. Вже з 1995 р. відбувається посилення президентської вертикалі за рахунок місцевих державних адміністрацій.

Цікавою виявилась розстановка політичних сил після президентських та парламентських виборів 1994 р. У парламенті ключові позиції відігравали ліві сили (переважно відроджена Комуністична партія України (КПУ), а також Селянська партія України (СелПУ) та Соціалістична партія України (СПУ)). Менш чисельні праві (Народний Рух України (НРУ), Українська республіканська партія (УРП), Конгрес українських націоналістів (КУН)) автоматично виявились в ідеологічній опозиції і до президента, і до лівої парламентської більшості.

Але вже на 1995 р. Народний рух став негласним союзником президента в його протистоянні з Верховною Радою. В цьому випадку вдало співпали інтереси глави держави та національно-демократичних партій. Для першого була необхідність зміцнення власної влади за рахунок послаблення парламенту та необхідність проведення економічних реформ, проти яких рішуче виступали комуністи. Відкладення Кучмою вирішення мовного питання стало ціною за підтримку з боку демократів, для яких основним було прагнення перешкодити впливу компартії. Адже на фоні спаду ейфорії від здобуття незалежності компартія взялась відвойовувати втрачені позиції. Після відновлення вона почала активну публічну діяльність: успіх на виборах 1994 р.;

скасування судової заборони КПУ; вимоги повернення власності партії; ініціативи проведення референдуму, щодо відновлення СРСР.

Ініціативи КПУ з реалізації курсу «вперед у минуле» спонукали праві сили вдатися до контрзаходів: у відповідь на вимоги повернення власності партії – створення парламентської комісії, з розслідування діяльності компартії радянської України, зокрема її участі в путчі ДКНС; у відповідь на збір підписів про референдум з відновлення Радянського Союзу – кримінальне розслідування відповідних закликів як антидержавних.

В українському політикумі 1990-х рр. ідеологічне розмежування на праві та ліві сили є проекцією ставлення до минулого: пропагування відповідно української чи радянської моделі пам'яті. Я.Грицак помітив дві важливі тенденції в поведінці електорату: «Серед усіх можливих комбінацій, більшість українців віддає перевагу тим партіям і кандидатурам, які уособлюють центр; найменші шанси на перемогу мають ті кандидатури та партії, котрі презентують політичний екстремізм – байдуже, лівий чи правий, справжній чи уявний»; «український виборець надає перевагу тим кандидатам, яких добре знає» [1, с.40]. Ці закономірності підтвердилась на парламентських виборах 1998 р.

Перед виборами 1998 р. відбувся розкол національно орієнтованих сил на поміркований Рух з програмою еволюційних реформ та радикальний Національний фронт з програмою революційних економічних перетворень. Радикалізм останнього спрацював проти Національного фронту. В той же час дозволив Народному Рухові позиціонуватись як центристська сила і зміцнити свою підтримку на Сході. Ба більше, навіть в Галичині Національний фронт не зміг перемогти позиції Руху [3, с.57-58].

Поряд з національно-демократичними силами існував цілий спектр партій та блоків, що орієнтувалися на тісну співпрацю з Росією та електорат російськомовного населення. Історик О.Майборода означає їх як представників російського націоналізму, захисників «інтересів Російської держави і російської нації». Вчений класифікував ці партії за кількома напрямками:

- Слов'янофільська версія російського націоналізму формується навколо ідеї слов'янської єдності, традиціях православ'я, сильної ролі держави, протесту проти комунізму й антипатії до країн Заходу – Партія «Союз», Слов'янська партія та Партія слов'янської єдності України.
- Комуністична версія російського націоналізму характеризується лівою ідеологією, антизахідними позиціями та закликами до відродження Радянського Союзу – Комуністична партія України, Партія комуністів (більшовиків) України.

- Ліберальна версія російського націоналізму визначається капіталістичними засадами розбудови держави та формування інтеграційних об'єднань з Росією – Конституційно-демократична партія та Партія «Міжрегіональний блок реформ», які перед виборами 1998 р. створили блок Соціально-ліберальне об'єднання (СЛОН) [5, с. 18-21].

Спільним для всіх цих партій був захист мовно-культурних інтересів росіян в Україні й російськомовних українців, також формування/відновлення міждержавних об'єднань з провідною роллю Росії. На основі чого О.Майборода і визначив названі політичні сили як носіїв ідеології російського націоналізму – захисників насамперед інтересів російської нації та Російської держави. Відмінним в цих трьох версіях є спрямування на різні варіанти майбутніх геополітичних формувань, що визначалися історичною пам'яттю про минулу єдність. Відповідно в своїй агітації вони використовували дещо відмінні символи/коди історичної пам'яті – взірці політичної та соціальної єдності. «Слов'янофіли» орієнтувалися на Російську імперію й апелювали до слов'янської єдності та православ'я. Для «комуністів» закономірно ідеалом був СРСР та «радянський народ». Мабуть найбільш раціональним виглядав проект «лібералів», які посилалися не стільки на зразки з минулого, як виходили з потреби формування нового об'єднання відповідно до актуальних сучасних моделей інтеграції. Відповідно проросійська орієнтованість камуфлювалась під європейську ідею інтеграції (у формі вільного переміщення людей, товарів, капіталів – в даному випадку між Україною та Росією) та західну модель мультикультурного співіснування (що була адаптована в гаслі партії – «Сохраним народу Украины русскую культуру»).

Для прикладу в агітаційних матеріалах блоку СЛОН активні заклики до захисту російської культури в Україні, надання російській мові статусу офіційної значно переважали блок економічних реформ. Однак для населення в черговий раз економічні питання виявилися важливішими за гуманітарні – протестного ресурсу слов'янської/радянської/російської пам'яті виявилось недостатньо для проходження молодих партій в парламент. Натомість електорат переважно орієнтувався на добре знані КПУ та соціалістів, що побудували агітацію на першочерговості вирішення соціальних проблем.

Отож в «фінал виборчих перегонів» вийшли старі та відомі виборцям Народний Рух й традиційні ліві сили. В їх протистоянні ключовими стали аргументи на користь соціального захисту. Відмова від структурних реформ призвела до загострення соціальних питань, що породило в масовій свідомості запит на опозиційність та вимоги забезпечення виплат зарплат і пенсій. В таких умовах вчергове спрацювало повернення пам'яті про

радянські соціальні стандарти та державну планову економіку. Внаслідок чого мовно-культурна риторика правих сил виявилась змаргіналізованою та значно слабкішою за гасла комуністів й соціалістів. Соціологія показала, що в травні 1998 р. прихильність до комуністичної та соціалістичної течій по Україні була втричі вища за ставлення до націонал-демократів (27% проти 9%) [цит. за 4, с. 56-57]. А на виборах в більшості областей населення віддало перевагу компартії та блоку СПУ-СелПУ. Лише в п'яти західних областях перемогу отримав Народний Рух.

Політична доцільність визначала ставлення до минулого та використання історичної риторики й на президентських виборах 1999 р. Так, Народний Рух виступив за підтримку кандидатури Є.Марчука, як альтернативи Л.Кучмі та претендентам від комуністів. Цю позицію не підтримав В.Чорновіл, що призвело до чергового розколу в партії. Як відзначає В.Кулик, підтримка з боку націонал-демократів змусила Є.Марчука змінити вектор агітаційної риторики. «Замість акцентованої раніше потреби врахування в українській політиці інтересів Росії тепер на перший план вийшли неприйнятність інтеграції з нею і потреба національної консолідації та національного примирення, порозуміння заходу й сходу України, важливим кроком до якого має стати реабілітація УПА» [4, с.59]. Таким чином під впливом зміни політичного оточення, відбулась переорієнтація пам'яттєвого дискурсу в програмі цього кандидата з помірковано проросійського на суто національний.

Протягом 1996 – 1999 рр. відбулось помітне зменшення зацікавленості влади до проведення історичних дискусій та комеморацій. Нове зростання інтересу до минулого припало на другий термін президенства Л.Кучми.

Переломним моментом імовірно стали президентські вибори. Для успіху на виборах необхідно було сформуванню іміджу поміркованого політика. У вирішенні цього завдання історичне минуло виявилось важливим ресурсом. Як зазначає Я.Грицак, Кучма «робив усе, щоб у фіналі президентських виборів його головним суперником був не поміркований Мороз, а «екстреміст» Симоненко, бо це майже автоматично гарантувало йому перемогу» [1, с.40].

Тому в ставленні до історичного минулого проявилась амбівалентність позиції влади – одночасне вшанування героїв і національного, і радянського наративів. Політолог М. Рябчук відмітив, що офіційне вшанування пам'яті В.Щербицького «це такий самий елемент «політтехнологій», як і пошанування на державному рівні пам'яті Чорновола, героїв Крут чи жертв голодомору 1932–1933 років. У всіх цих випадках ідеться насамперед про перехоплення ініціативи у політичних суперників (комуністів чи

націонал-демократів), запозичення їхніх героїв, символів, гасел, наративів і представлення себе ледь не монополями власниками всякої «українськості», хоч лівої, хоч правої...» [цит. за 2, с. 46].

Поміркована україноцентрична позиція Л.Кучми проявилась саме під час виборів. Вона була націлена на здобуття підтримки серед національно орієнтованих жителів західної України. Результат себе цілком виправдав – в регіонах де на президентських виборах 1994 р. перемагав Л.Кравчук, його наступник в 1999 р. отримав переважну підтримку, скрізь крім Вінницької та Черкаської областей. Вцілому Кучма отримав абсолютну більшість голосів у 12-ти областях, Києві й Севастополі та відносну більшість в 3-х областях. Натомість Симоненко переміг у 8-ми областях і ще в 2-х здобув відносну перевагу.

Причини амбівалентності меморіальної політики другого президента слід шукати в реалізації суто прагматичного інтересу – здобуття особистих переваг в протистоянні між двома крайніми фронтами українського політикуму. Натомість попередження національної роз'єднаності та міжрегіональних конфліктів стало наслідком такої позиції. При чому, скоріше спонтанним, випадковим, ніж планованим й очікуваним. Адже цей період не відзначився помітними міжрегіональними конфліктами пам'яті, які доводиться постійно спостерігати в останнє десятиліття.

Варто підсумувати вищезазначене. В сучасних політичних процесах історична пам'ять все частіше виступає не лише як об'єкт державної меморіальної політики, а й як фактор, що визначає особливості політичного протистояння. Найбільш яскраво це проявляється в ході виборчих кампаній. Особливості використання історичної риторики партіями у політичній боротьбі були проявом їх ідеологічної позиції та геополітичних орієнтацій. Натомість для президента Л.Кучми історична пам'ять виявилась тактичним ресурсом для здобуття влади, інтересом яким можна поступитися для здобуття політичних союзників. Негативними тенденціями, започаткованими в даний період, стали електоральний розкол як наслідок спекулювання на регіональних відмінностях історичного досвіду та активна діяльність проросійських сил. Позитивними рисами стали компроміс між президентом і націонал-демократами в питаннях стратегії державного будівництва та уникнення регіональних конфліктів на меморіальному полі як результат амбівалентності політики пам'яті з використанням несуперечливих наративів й символів.

Література:

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Грицак. – К.: Грані-Т, 2010. – 232 с. – (Серія De profundis).
2. Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Юлія Олександрівна Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3(8). – С.41-51.
3. Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії / Володимир Кравченко. – К., 2011. – 544 с.
4. Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні / Володимир Кулик. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – 64 с.
5. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998 рр.) / Олександр Майборода. – К.:НаУКМА 1999. – 28 с.
6. Портнов А.В. Упражнения с историей по-украински / А.В.Портнов. – М.: ОГИ, Полит.ру, Мемориал, 2010. – 224 с.
7. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1991 – 1995: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: О. Андрощук, С. Падалка, Л. Ковпак. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 451 с.
8. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1996 – 2000: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: Л. В. Ковпак, Н. П. Барановська. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 434 с.

Babka V. Historical memory as a factor in the political struggle in Ukraine (1994 – 1999).

Abstract. The presidency of Leonid Kuchma in particular politics of memory was discussed in the article. In the presidential election of 1994 Kuchma was focusing on voters from eastern regions. Therefore, his program was built on the Russian rhetoric and opposition L. Kravchuk, supported by national forces in the western regions. In the elections of 1999 Kuchma was acted as conservative centrists against the background of radical right-wing and left-wing parties. It permitted to defeat the communist P. Symonenko, which was focused by the Soviet past.

Key words: historical memory, authority and the opposition, electoral split.

**Барановський Ф.В. ПОБУДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК
ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Анотація

Зроблено наголос на тому, що європейський вибір для України є стратегічним напрямом і магістральним шляхом вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних, економічних і соціокультурних проблем, утвердження в світі як незалежної, потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави. Визначено, що теперешній рівень розвитку демократичних інституцій в Україні, стан громадянського суспільства в цілому ще не відповідають європейським критеріям. Розглянуто місце і роль інформаційного суспільства в демократизації політичної системи України в контексті євроінтеграції. В даному аспекті проаналізовано використання інформаційних технологій у сфері політики та державного управління, в тому числі досвід Європейського Союзу і зокрема таких країн як Велика Британія і Німеччина. На цій основі запропоновано активне застосування технології електронного уряду.

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, євроінтеграційні процеси, демократичний розвиток, електронний уряд*

Сучасний аналіз процесу суспільно-політичних перетворень в Україні повинен базуватися на тому, що одним з пріоритетних напрямів розвитку політологічних досліджень слід вважати необхідність врахування чинників, котрі зумовлюють потребу модернізації держави й суспільства в Україні, а також тенденції до взаємозалежності та інтегрування цих чинників. Все це потребує гнучкого реагування представниками політичної науки і суб'єктами політичного процесу на нові цивілізаційні виклики та тенденції суспільного розвитку, в тому числі в рамках європейської інтеграції.

Однією з таких тенденцій можна вважати створення і розвиток сучасного інформаційного суспільства, розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вільного вибору варіантів самореалізації.

Теперешній рівень розвитку демократичних інституцій в Україні, стан громадянського суспільства в цілому ще не відповідають європейським критеріям. Тому шлях України до Європи буде досить важким і тривалим. Основні проблеми України на цьому шляху пов'язані з внутрішньою ситуацією – насамперед з суперечливістю та повільністю соціально-економічних і політико-адміністративних перетворень.

Безкомпромісність європейського вибору України сьогодні очевидна. Європейський вибір для України є стратегічним напрямом і магістральним шляхом вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних, економічних і соціокультурних проблем,

утвердження в світі як незалежної, потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави. Цей вибір обумовлений історичними, геополітичними, і ментальними характеристиками, продиктований потребами розгортання загальної динаміки посттоталітарного і постіндустріального розвитку та глобалізаційних процесів, з якими людство вступило у XXI століття.

В рамках шляху у напрямку вдосконалення демократичних процесів одним з ключових процесів виступає побудова розвиненого інформаційного суспільства.

Неможливо досягти успіху в здійсненні політичної модернізації без належної уваги до комунікативного компонента політичної системи. На сьогодні немає сталих комунікацій між державною владою та населенням. Їдеться про розвиток так званої електронної демократії та функціонування електронного уряду.

Демократія не вичерпується масовою участю у виборах і референдумах, а також означає згоду народу жити в умовах функціонування влади, що існує, і виконувати її рішення, тобто в умовах її легітимності. Демократичні закони й установи не будуть діяти, якщо громадянам не вистачає демократичної свідомості і демократичного менталітету.

Проблеми євроінтеграції України – це не лише питання її заяви щодо членства та очікування позитивного рішення з боку ЄС. На багатовимірний процес вступу України до ЄС, в тому числі й на економічне зростання та становлення української політичної нації як члена об'єднаної Європи, вирішальний вплив матиме демократична внутрішньополітична консолідація. Вона має базуватися на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС, та означати, передусім, зміцнення демократії, верховенства права та громадянського суспільства.

Українська політична еліта повинна здійснювати конкретні кроки на цьому шляху, залучаючи провідні наукові сили до цього процесу, а не обмежуватися лише декларативними заявами. Кінцевою метою має бути побудова розвиненої країни, реального, а не декларативного утвердження в Україні європейських життєвих стандартів.

Як показує досвід століття, для успішної модернізації необхідні два чинники:

- внутрішня готовність суспільства, що модернізується, до глибоких політичних реформ, які обмежують владу бюрократії і встановлює адекватні правила гри для основних політичних акторів;
- бажання і здатність найбільш розвинених країн світу надати даному суспільству ефективну економічну і політичну допомогу, тим самим пом'якшивши важкі наслідки здійснюваних реформ.

Саме сполучення зазначених чинників і обумовлює взаємовплив і паралельне прискорення процесів європейської інтеграції України та вдосконалення її політичної системи.

Внутрішні трансформації в Україні потрібні для того, щоб уникнути повернення до стратегії централізації і державного патерналізму, як це трапилося у Росії, в якій відсутні євроінтеграційні потреби політичної модернізації. Україна завжди була невід'ємною частиною Європи, а участь у європейській інтеграції являє собою єдиний спосіб зберегти парламентську демократію.

В цьому аспекті не може залишитися поза увагою важлива детермінанта вдосконалення політичної системи України, а саме побудова сучасного інформаційного суспільства, що має на увазі створення єдиного комунікаційного простору, заснованого на спільних демократичних цінностях, таких як прозоре і відповідальне управління, вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей та думки інших людей, й яка повинна забезпечити найбільш гармонічне включення України в європейське співтовариство.

Виходячи з цього, конкретними заходами в цьому напрямку, на нашу думку, можуть бути:

- проведення політичних реформ з метою створення обстановки відкритості, ефективності, конкуренції і використання інновацій, які доповнювалися б заходами із забезпечення соціальної згоди;
- активне використання інформаційних технологій у сфері політики та державного управлінні і сприяння наданню в режимі реального часу послуг, необхідних для підвищення рівня доступності органів влади для всіх громадян.

Сутність державної політики щодо демократизації відносин між владою і суспільством, зростання громадської довіри до влади виявляється в утвердженні пріоритету прав і свобод громадянина, неупередженості у ставленні до громадян. При цьому оцінка ефективності роботи державних служб і державного сектору в цілому визначається й відкритістю уряду.

Особливого значення у цьому сенсі набуває формування в країні так званого „електронного уряду”. Принцип функціонування „електронного уряду” полягає у інтерактивному спілкуванні населення з урядовими структурами та дистанційному наданні йому державних послуг. Таким чином, „електронний уряд” має на меті використання сучасних комунікаційних технологій для забезпечення вільного доступу громадськості до державних структур та впливу на процес прийняття рішень, що, у

кінцевому підсумку, має сприяти більшій ефективності державного управління. Про це також свідчить багаторічний досвід європейських країн.

Зокрема, у Німеччині, виходячи з потреб створення системи державного інформування в умовах вільного суспільства, було утворено Відомство преси та інформації Федерального уряду. До його структури входить управління, яке опікується виключно роботою усередині країни. На нього покладені завдання інформування громадян і засобів масової інформації про політику федерального уряду шляхом проведення роботи з громадськістю та здійснення інформаційної політики, роз'яснюючи і представляючи діяльність уряду, його наміри та цілі[1].

Отже, „для діяльності всіх складових інформаційного забезпечення функціонування політичної системи Німеччини невід'ємним є демократичні засади і демократичні свободи, дотримання конституційних прав і гарантій щодо безперешкодного отримання і розповсюдження інформації. Все це є надбанням розвинутої демократії, її атрибутом і запорукою динамічної рівноваги політичної системи держави та поступу громадянського суспільства...”[2].

Також у Великій Британії реалізується програма ”Електронні громадяни, електронний бізнес, електронний уряд. Стратегічна концепція обслуговування суспільства в інформаційну добу”. Її основна мета полягає у аналізі і конкретизації процесу переходу до „уряду інформаційного сторіччя”. В програмі, зокрема, розглядаються такі питання: розширення спектру послуг, що надаються; забезпечення повного охоплення громадян і населення урядовими послугами; радикальне поліпшення використання інформації тощо. За прогнозами спеціалістів, якщо розвиток мережі Інтернет та її використання в рамках зазначеної програми залишаться на рівні, що існує, Велика Британія у найближчий час створить найбільш сучасний „електронний уряд”[3].

Європейською комісією було прийнято програму „Електронна Європа” (e-Europe), основною метою якої є прискорення руху Європи до інформаційного суспільства. Серед ключових областей, на яких сконцентрована дана програма, є її функціонування електронного уряду (e-Government)[4].

Отже, в даному контексті треба зазначити, що відкритість органів державної влади представляє собою європейський підхід стосовно взаємодії уряду, приватного сектору та суспільства.

Література:

1. Див. дет.: Кудряченко А. Інформаційне забезпечення функціонування політичної системи ФРН // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 1999. – С. 139-147.
2. Там само. – С. 147.
3. Див. дет.: Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. – М.: «Дашков и Ко», 2003. – 232 с.
4. Там само. – С. 71-72.

Abstract

Emphasized that the European choice for Ukraine is strategic direction and main way of decision of internal and foreign-policy, economic and socio-cultural problems, forming in the world as the independent, powerful, authoritative and competitive state. It is determined that today's level of development of democratic institutes is in Ukraine, state of civil society on the whole does not yet answer the European criteria. A place and role of informative society are considered in democratization of the political system of Ukraine in the context of eurointegration. In this aspect the use of information technologies is analysed in the field of policy and state management, including experience of European Union and in particular such countries as Great Britain and Germany. On this basis active application of technology of electronic government is offered.

Key words: *informative society, eurointegration processes, democratic development, electronic government*

Воляннюк О.Я. ГЕРОЇЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація

Осмилюється проблематика героїзації як техніки, механізму, практики, засобу, інструменту, прийому політичної діяльності. Героїзація розглядається у структурі політико-ідеологічної інженерії, а також політики національної пам'яті. Стверджується, що стратегії героїзації можуть як інтегрувати спільноти, так спричиняти до суспільно-політичних криз. Інформаційний прогрес, глобальні перетворення та реанімація біполярного ідеологічного протистояння аналізуються у контексті вироблення нових інструментів та засобів політики героїзації у наш час.

Ключові слова: *герой, героїзація, політика пам'яті, політичні практики.*

Політика пам'яті як мистецтво можливого – у діапазоні коливань між пошуком спільних маркерів ідентичності та поглибленням міжкультурних, міжрегіональних, міжнародних конфліктів – відображається у розмаїтті суб'єктів її творення, множині моделей та інструментарію впровадження. Сучасна варіативність такої політики (альтернативність, динамізм, абстрактність і конкретність, раціоналізм та ірраціональність, формалізм і реалізм, безпосередність і перспективність) водночас визначає тенденцію до інструменталізації спогадів. Суспільна пам'ять, зокрема й політика популяризації «героїчного-супергероїчного-псевдогероїчного-контргероїчного-постгероїчного», є важливим творчим зв'язком, без якого індивіди почувають себе відірваними від групи, менше схильні вірити у свій народ, не націлені діяти в його інтересах. Інструменталізовані спогади конструюють самоусвідомлення спільноти, її імідж на міжнародній арені, відрізняють її від подібних соціально-політичних угруповань. Нерідко саме пам'ять стає тим середовищем, з якого постають нові моделі ідентичностей. Збережена у суспільстві пам'ять про героїзм є вагомим інструментом боротьби за владу, легітимації політичних режимів, дипломатичних відносин тощо.

Аналіз окремих політичних практик (де-)героїзації допомагає розпізнати існуючі у суспільстві орієнтації, ті особистісні риси, вчинки, діяльність, поведінкові моделі, які у конкретний час цінуються та уславлюються конкретним суспільством і/або його елітою. Детальне вивчення політики героїзації, що позначається на суспільних уявленнях про національних героїв і їх вшануванні, до деякої міри дозволяє розкрити існуючі у суспільстві цінності, пріоритети, суперечки, а також розробити критерії та напрямки актуальних перетворень у сфері символічної політики держави.

Дискусійний, часом метафоричний зміст понять «герой», «героїзація» відмічений у працях багатьох соціо-гуманітаріїв минулого і сучасності (О.Гриценко, М.Еліаде, Т.Карлайл, Дж.Кемпбелл, А.Киридон, Ю.Левада, М.Марк, К.Пірсон, Л.Стрейт). У них досліджуються особливості формування та розвінчування героїчних образів, механізми героїзації, типи героїв тощо. Останні суспільно-політичні перетворення в Україні помітно актуалізували цю тематику у громадській, політичній, науковій і мистецькій площинах. У публічному дискурсі поняття «герой» вживається все частіше. Пошук відповідей на складні запитання, пов'язанні з героїчним вчинком, героїчним моментом в історії, національним пантеоном героїв, є одним із витребуваних завдань порядку денного гуманітарного розвитку України. Разом з тим, практики героїзації потребують детальнішого вивчення у нових умовах т.зв. комунікаційної революції, глобальних викликів, ризиків повернення до ідеологічного протистояння біполярного світу.

Відмітимо, що нерідко спільні спогади формують розуміння національних, державних, політичних інтересів, зовнішньополітичних загроз та преференцій. Образи минулого, героїчного та антигероїчного водночас витворюють образи «свого», «чужого» та «іншого», союзника і супротивника, зразки політичної поведінки відносно інших груп. М.Сміт вказує, що історія, пам'ять та спільний досвід минулого мають вирішальне значення для створення етнічних груп і народів, усвідомлення сьогодення та особливі можливості для соціально-політичної згуртованості. Через те, що пам'ять вміщує у собі також альтернативні інтерпретації подій минулого, групові міфи, забуті трагедії, приховані невдоволення – саме спогади можуть бути потужним інструментом мобілізації громадян в руках політичних лідерів [6]. Ці міркування аргументують ідентифікаційну, інтегративну та мобілізаційну роль суспільної пам'яті про героїв у політичному житті спільнот.

Героїзація – це практика утвердження у суспільстві загальноприйнятих та національних уявлень про подвиг, вчинок, обов'язок, відповідальність, патріотизм, благородство, саможертвність, безкорисність, звитяги. Окремий індивід, владні суб'єкти, громадянське суспільство є творцями, трансляторами та інтерпретаторами такого знакового простору як героїчний дискурс. У сучасній політичній науці героїзація розглядається як

- один із прийомів створення політичних міфів;
- поширений механізм політико-ідеологічної інженерії;
- технологія політичного брендингу, конструювання іміджів політичних діячів або організацій;
- інструмент політики національної пам'яті.

Практики героїзації допомагають інтеріоризувати у народній пам'яті та офіційному дискурсі певні реальні чи вигадані постаті у деякі ікони/символи/коди. Політика, як спосіб взаємодії, артикуляції і погодження різних інтересів, як сфера владарювання і розподілу влади, конструювання, відтворення і перетворення світу, є також дискурсивною практикою, своєрідним змаганням різних дискурсів, в тому числі й героїчних.

Героїзація належить до сфери політико-ідеологічної інженерії, специфічної зони ризику й тонкого впливу на культуру та свідомість громадян. У рамках сучасних студій пам'яті визначають сукупність чинників, що впливають на героїзацію особистості: історична ситуація (затребуваність на героя); цінності епохи / суспільства; стабільність / нестабільність ситуації історичного розвитку; дія закономірностей і випадковостей в історії; особистісні характеристики героя. Практично той же комплекс чинників може призвести до породження антигероя [4, с. 72]. Такий перелік варто доповнити також конкретними політичними практиками, діяльністю зацікавлених зовнішньополітичних акторів, держави та громадянського суспільства, медійними проектами, спрямованими на героїзацію окремих постатей та історичних сюжетів. Зафіксований у конкретних матеріальних і нематеріальних свідченнях, героїчний образ або момент, лише посилюватиметься у суспільній свідомості.

Реалії формування і публічної інтерпретації минулого перехідних суспільств та розвинених демократій свідчать про досить широкий спектр інструментарію політики пам'яті, як сукупності методів і засобів досягнення цілей у сфері конструювання спільних спогадів. З метою збереження пам'яті про героїв та героїчні події застосовують цілий арсенал популярних і характерних засобів:

- ✓ освітні програми, спеціальні курси, навчальні підручники;
- ✓ мистецькі проекти, кінематограф, анімація, художня та науково-популярна література;
- ✓ дослідницькі та пошукові проекти;
- ✓ соціальна реклама, комерційні бренди;
- ✓ медіа-проекти, Інтерактивні веб-ресурси;
- ✓ відзначення пам'ятних дат, увічнення пам'яті в історичному календарі
- ✓ масові заходи (меморіальні практики, історичні реконструкції, традиції, ритуали, театралізовані дійства, флеш-моби тощо)
- ✓ соціальні виплати, пільги;
- ✓ державні нагороди, звання;

- ✓ топоніміка, присвоєння імен об'єктам, установам тощо, конструювання і підтримка місць пам'яті (пам'ятні знаки, обеліски, бібліотеки, музеї тощо); пошук, охорона та впорядкування місць поховань.

Названі інструменти допомагають розшифруванню та декодуванню соціокультурних символів і архетипів, що визначають ціннісну природу політичних процесів, допомагають зрозуміти та налагодити діалог з людьми інших культур. Героїзація минулого однаково важлива у внутрішньо- та зовнішньополітичному житті. Взірці людей, що у різні епохи зближували/віддаляли народи, регіони, цивілізації, слугують важливим орієнтиром для тих, хто про них пам'ятає в наш час. Символічні для народу особистості, їх внесок у суспільні справи упізнаванні на загал, але потенційно можуть викликати різні судження, інтегрувати спільноти або спричинити до суспільних криз. Нерідко сама лише згадка видатного імені структурує спілкування, допомагає суб'єктам комунікації за відповідними реакціями ідентифікувати соціальні вподобання, ідейні погляди, політичні переконання співрозмовника.

Дискусійною видається роль держави у провадженні цілеспрямованої політики героїзації. Вочевидь держава мала би розділяти ці функції з такими інституціями як засоби масової інформації, науково-дослідні установи, громадські організації, творчі колективи, церкви, навчальні заклади, музеї та ін.

Окремий інтерес викликає поширена в наш час тенденція дигіталізації пам'яті – розширення можливостей пізнавати історію та вносити власні корективи у спільні трактування минулого за допомогою нових цифрових технологій. Розвиток відповідних інструментів сприяє розвитку глобальних і локальних проектів, що ініціюють публікацію індивідуальних спогадів (тематичних або довільних, в т.ч. й про персоніфіковано героїчних) у відкритому інтернет доступі. Віртуальний простір дозволяє розміщувати унікальні експонати, постійні колекції особистих фотографій членів громади, їх документів, розповідей про минуле тощо. Високотехнологічні інструменти дають змогу громадянам ставати співтворцями власної історії та ідентичності. Електронні архіви спогадів є особливою формою, допоміжним засобом у збагаченні зв'язків між членами громади.

Про поняття героя, героїчного і їх перетворення зі змінами у сфері візуальних технологій зв'язку пише відомий американський дослідник символічного середовища існування людини Л. Стрейт. Моделі прославлення, відзначення та форми «привабливості» героїв залежать від засобів масової інформації, функція яких полягає у залученні відповідної аудиторії. Цей факт значною мірою демократизує і тривіалізує героя, або ж за допомогою комп'ютерних технологій створює навколо героя деякий

неоміфічний статус. Вчений переконаний, що без комунікування (усного, писемного, друкованого, електронного) про героя не було б і самих героїв [7].

У незалежній Україні актуалізувались пошуки національних героїв, повернення у публічний дискурс сімейних спогадів, репресованої пам'яті про видатних українців. Разом із тим, державні практики героїзації та суспільні розчарування ними в перехідний період значною мірою знецінили саме поняття «герой», що довгий час залишалося непроговореним. Не завжди послідовною була практика нагородження відзнакою Герой України, що в останні роки супроводжувалась помітними дискусіями та навіть міжнародними суперечками. Зрештою, зі загальної кількості (11) нагороджених у 2013 р. 3 – представники Донецької області, 2 – Луганської, 2 – Дніпропетровської, по 1 – Волинської та Вінницької, 2 – м. Київ. Пафос героїки в офіційному дискурсі резонував зі реаліями постгероїчної дійсності. У світлі поширених уявлень про політику як брудну справу, сумісність героїчного і політичного видавалася настільки ж сумнівною, як і зв'язок політики і моралі. Разом з тим, практики соціальних виплат, пільг, державних нагород та звань залишаються дієвими механізмами сучасної політики героїзації. Відчутний і дисбаланс представлення тематики українського героїзму у науковому дискурсі, освітній діяльності, вітчизняній політиці, громадській сфері, культурному житті суспільства.

Про особливості і результати політики героїзації на різних етапах української незалежності свідчать результати соціологічних моніторингів [1; 2; 5]. За відповідними відомостями можна зробити кілька висновків про здатність українського суспільства пам'ятати про своїх героїв. До прикладу, відчутні різночитання у розумінні самого поняття героїзму; політичні та мілітарні пріоритети у доборі героїв та антигероїв; еkleктичність набору героїчних образів; зростання значимості актуальних, сучасних подій і постатей; помітна єдність у персоніфікації антигероїчного, але відмінності у персоніфікації героїчного (різні герої, але спільні антигерої); утвердження національної складової у значенні героїзму світового масштабу; ситуативність уявлень про героїзм, їх залежність від комунікативного дискурсу.

Для сучасної України назріли складні й неоднозначні завдання: окреслити самостійний і впізнаваний дискурс життєствердної і трагічної героїки; з'ясувати актуальні проблеми сприйняття і розуміння героїчного, псевдогероїчного та антигероїчного у сучасному українському суспільстві; встановити межі й можливості персоніфікації українського минулого; заповнити пустку, що залишилася на місці ленінопадів; розвінчати міфи про конфліктогенність/ворожість героїчного дискурсу в незалежній

Україні; популяризувати героїчні віхи національної історії. Намітився пошук консолідуючих постатей-символів української історії. Зростає вимога дотримання гендерного балансу в освітленні героїчного вчинку та героїчної біографії. Особливого чуття потребує проблема ставлення до живих героїв, видатних особистостей, що живуть серед нас. Непевними є й зарубіжні оцінки національних героїв України, міжнародні баталії навколо визнання та «подільності» героїв, можливості й способи представлення видатних українців на міжнародній арені. Окремий напрям політики героїзації становлять також практики дегероїзації, розвінчування міфів про героїчні постаті і події, спроби дерадянзації політико-комеморативного простору, десакралізації насильницького героїзму.

Отже, суперечки про оцінку героїчних постатей і подій минулого розглядаються як вагомий інструмент в арсеналі політики, ідеології, дипломатії. Інформаційний прогрес сприяє виробленню нових інструментів та засобів політики пам'яті. Суспільну пам'ять інструменталізують, часто вдаючись до антонімічності зображення минулого у категоріях «свій» – «чужий», «переможець» – «невдаха», «жертва» – «злочинець» та ін. Всяка реконструкція минулого політичними акторами відображає різну перспективу, ідеологічний компонент, наближення значення минулого для сьогодення, при цьому зовсім не означає появи певного, однозначного фінального нарративу, остаточного пояснення героїки. У сучасному українському суспільстві для розуміння феномену «героїчного» та розробки адекватних механізмів героїзації у структурі політики суспільної пам'яті перспективним видається подальший розвиток фахового, експертного, цілісного, неупередженого, об'єктивного знання і оцінок зі наведеної проблематики.

Література:

1. Видатні українці всіх часів: опитування громадян // Соціологічна група «Рейтинг». – травень, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_TOP_Ukrainian_052012.pdf
2. Дослідження сприйняття України (грудень 2010 р.) // Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brandukraine.org/k/>
3. Марк М. Герой и Бунтарь. Создание бренда с помощью архетипа [Текст] / М. Марк, К. Пирсон. — СПб.: Изд-во «Питер», 2005. — 335 с.
4. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів [Текст] / кер. авт. кол. А. М. Киридон. — К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. — 436 с.

5. Що об'єднує та роз'єднує українців – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service». – 25 грудня 2014 р.–15 січня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-.htm>

6. Smith M. The many functions of historical memory [Text] / Margaret Smith // The International Studies Association; Montreal, Quebec, Canada, Mar 17, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.allacademic.com/meta/p74198_index.html

7. Strate L. The faces of a thousand heroes: The impact of visual communication technologies on the culture hero [Text] / Lance Strate // The New Jersey Journal of Communication. — Spr. 1995. —V.3, n.1. — P. 26-39.

Volyanyuk O. Glorification as a Tool of Public Memory Policy.

Abstract

The problems of glorification as engineering, mechanism, practices, tools of taking political activities are comprehended. Glorification in the structure of political and ideological engineering as well as of the national memory is seen. It is alleged that glorification strategy can both integrate community as to the cause of social and political crises. Info progress, global transformation and resuscitation bipolar ideological confrontation contribute to the development of new instruments and means of policy heroes in our time.

Keywords: *hero, glorification, memory policy, political practices.*

**Казакевич О.М. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З
ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ ТА
РОЗВИТОК В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН**

Анотація

Стаття присвячена аналізу тенденції процесів взаємодії органів державної влади з громадським сектором та напрямів удосконалення впливу громадськості на системне реформування в Україні. Мета статті: Окреслити головні ознаки розвиненого громадянського суспільства та форми взаємодії державної влади з громадою. Визначити діючі механізми впливу громадськості на розвиток держави, процес вироблення державної політики та формування управлінських рішень й законодавчих актів. Враховуючи історичні приклади розвитку громадянського суспільства в Україні проаналізувати тенденції процесів, чинники, які перешкоджають ефективній взаємодії органів державної влади з громадським сектором.

Зв'язок органів державної влади з громадськістю забезпечує зворотний вплив громадянського суспільства на управлінські структури, можливість спиратися на громадську думку та за необхідності ефективно корегувати процес державного управління. Важливо налагодити громадську експертизу управлінських рішень, контроль за їх реалізацією. Науково-методологічний та експертний супровід діяльності органів державної влади дасть можливість обґрунтованого підходу до проведення реформування з метою підвищення ефективності державного управління, стабільності суспільства і конкурентоспроможності держави. Переваги і ризики процесу взаємодії повинні брати до уваги та враховувати у своїй роботі обидві співпрацюючі сторони, як громадські інститути, щоб запобігти маніпулюванню з боку органів влади, так і органи державної влади для налагодження конструктивного діалогу і прийняття адекватних управлінських рішень.

Ключові слова: державне управління, громадянське суспільство, системне реформування, європейські цінності.

Держава, як провідний інститут політичної системи, зосереджує максимальні владні повноваження, але успішно реалізує свої функції під час проведення системних реформ тільки за умови активної взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Сприяючи перш за все їх формуванню, зміцненню, залученню більших верств населення до громадських організацій, які здатні конструктивно впливати на діяльність владних, державних і приватних структур, держава має бути зацікавлена у корегуванні політичної стратегії, механізмів процесу трансформаційних змін з метою уникнення від негативних сценаріїв розвитку суспільства.

Обраний підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом шлях розвитку держави визначає стратегічні орієнтири реформування та утворення нової України, консолідує націю, надаючи імпульс ефективного розвитку

громадянського суспільства. Усвідомлюючи величезне значення Конституції та її вплив на суспільний розвиток, Президент України запропонував Верховній Раді України зміни до Основного Закону, завдяки яким вперше більше прав отримає не Президент чи парламент, а носій влади – народ та органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські, районні та обласні ради. Децентралізація, яка буде закладена в Конституції, передбачає розширення повноважень місцевих громад, зокрема й у питаннях історичної пам'яті та культурних традицій [1]. В умовах значних суспільних перетворень з метою сприяння процесу європейської інтеграції України, а також забезпечення реалізації досягнень Революції гідності громада має активно брати участь у процесах, що відбуваються у державі.

Стратегічними напрямками реформ названі: залучення інвестицій, демонополізація і дерегуляція, всі проекти реформ інтегровані в «Стратегію 2020». Вона забезпечить сталий розвиток держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя, дозволить поставити на порядок денний питання про перспективу членства України в Євросоюзі [2].

Історичний процес та світовий досвід розвитку громадянського суспільства свідчить про домінування державних інститутів у більшій чи меншій мірі над суспільними організаціями. Натомість оптимальною є модель устрою, в якій громадянське суспільство і держава співпрацюють в такий спосіб, що є джерелом прогресу. За функціональним призначенням держава координує здійснення і взаємозв'язок усіх видів законної людської діяльності, задовольняє загальнозначущі потреби населення, здійснює управління державним господарством, регулює соціальні, правові та інші відносини. Держава має виступати також гарантом демократичного управління і забезпечення нормального функціонування громадських інститутів, покликана захищати рівні права усіх громадян, виключає монополію однієї ідеології, єдиного світогляду і релігії [3]. Демократичне громадянське суспільство ґрунтується на критеріях вільного вибору громадян, самоорганізації і саморегулюванні, стверджує пріоритет прав людини, налагоджує тісну взаємодію з правовою державою. Історія розвитку громадянського суспільства, зокрема і на українських землях, показує, що як тільки влада у своїй діяльності починає обмежувати задекларовані свободу і права громадян, перестає співпрацювати з громадою, одразу вона зустрічає явний чи неявний опір, народні незадоволення та непокори, а це в свою чергу обертається кризовими процесами у державному будівництві [4].

Передумовами формування громадянського суспільства перш за все, як ілюструє історія, є ринкова економіка, багатоманітність не тільки форм власності, але й громадської

думки, плюралізм у суспільстві, незалежні політичні, соціальні рухи і партії, усвідомлення окремими громадянами своїх прав і гідності.

Концепція громадянського суспільства, розуміння його як сфери людської свободи поза межами державної регламентації вистраждана в процесі історичного розвитку та є породженням ліберального світогляду [3]. Взагалі у європейській ранній традиції (Макіавеллі, Монтеस्क'є, Гегель) було прийнято вважати, що суспільство має бути предметом впливу держави, що остання може діяти цілком самостійно, ці мислителі започаткували властиве і нинішньому розповсюдженому світогляду щодо концепції громадянського суспільства, а саме, протиставлення держави та суспільства, взаємопов'язані та взаємообумовлені, проте відмінні автономні сфери. Питання про міру втручання держави в суспільне життя і навпаки ще й досі залишається предметом ідейно-політичних партійних концепцій. Водночас лише розвинуте, стабільне громадянське суспільство уможливує створення правової держави, є основою стабільного демократичного політичного устрою. Держава покликана насамперед захищати себе і свою власність, але діяти тільки у чітко окреслених межах, вихід за які може призвести до громадянської протидії. Тому держава зацікавлена у зрілому громадянському суспільстві, в якому не має місця анархії, натомість відбувається цивілізований вплив громадськості, не ігноруються колективні чи індивідуальні проблеми, є зорієнтованість на імперативи суспільного розвитку щодо дотримання прав і свобод громадян.

Формування відносин «держава-громада» в Росії почалось услід за розвитком демократичних процесів з часів французької революції 1789 року, яка фактично започаткувала заснування суспільного діалогу «громада-влада». Певні зрушення в бік більшої відкритості влади в Російській імперії почали відбуватися лише в другій половині XIX ст., коли введено: виборче право, народна початкова освіта, добровільність військової служби студентів, призначення пенсії по старості (зауважимо, що було багато обмежень і цензів по всіх позиціях). На початку XX сторіччя посилюється національно-визвольний рух у Російській імперії, особливо на українських землях. Українці вимагали скасування будь-яких привілеїв і встановлення рівноправності всіх народів імперії, вільного розвитку української мови і культури, безперешкодного навчання українською мовою в школах, права вільного користування нею в судах та інших адміністративних установах, заснування культурно-освітніх гуртків і товариств, видання літератури, газет і журналів українською мовою. Відображенням процесів формування початкової взаємодії громадянського суспільства і влади можна вважати роботу Галицького сейму та Державної думи, які були регіонально структуровані й формувалися з різних верств

населення. Наприклад, у Галицькому крайовому сеймі згідно виборчого права українці мали до 50 місць, він був головною ареною формування українсько-польських взаємин, сприяв утвердженню парламентаризму і місцевому самоврядуванню. У першому російському парламенті – Державній Думі першої та другої (1906-1907 рр.) діяла Українська думська громада, що нараховувала відповідно 44 і 47 депутатів, які видавали свій друкований орган «Рідна справа. Думські вісті» у Петербурзі двічі на тиждень. Вона виступала з вимогами введення навчання українською мовою та заснування в університетах кафедр українознавства, готувала законопроекти про автономію України, місцеве самоврядування тощо. Значну роль у діяльності I Думи відіграв М.Грушевський, тоді професор Львівського університету. На сході України, ще в 1897 р. виникає Українська загальна організація, до якої увійшло близько 20 громад, значна кількість студентських гуртків і окремих діячів тодішньої України, у 1900 р. з ініціативи групи харківських активістів культурницького і студентського руху заснована Революційна українська партія. А вже у 1910 р. на теренах Росії було заборонено будь-які українські організації, численні партії, які діяли в Україні в період революції 1905 – 1907 рр., після її поразки занепали або пішли у підпілля. Всі ці події негативно вплинули на розвиток громадянського суспільства на українських землях. Що стосується радянських часів, то навіть у так звані періоди потепління та перебудови гласність мала персоніфікований характер і надавалась у межах певного періоду часу, кампанії, теми або навіть конкретного матеріалу [5]. Правозахисний рух в Україні був складовою частиною національно-визвольного: він поєднував у собі вимогу індивідуальних прав із “національними правами” – колективним правом на національно-культурну ідентичність та національну державність.

За часів незалежності ситуація об’єктивно має складатися на користь того, щоб взаємовідносини влади та інститутів громадянського суспільства перейшли на якісно новий рівень – рівень партнерства. Але зараз, коли вкрай необхідною умовою існування єдиної держави є проведення системних реформ перед державою та суспільством постають такі негативні виклики, як політична напруженість в умовах проведення АТО, загострення соціально-економічних відносин, активізація олігархічних, корпоративних та кримінальних інтересів, а також нездатність апарату державної служби переформатувати свої відносини з населенням країни.

Держава є настільки всеосяжним політичним інститутом, що в соціумі навряд чи можливий такий сегмент, який перебував би поза її регулюючим впливом. Таким чином, громадянське суспільство не може ізольовано розвиватися. Якщо ж який-небудь сегмент

громадянського суспільства перебуває поза регулюючим впливом певної національної держави, то він перебуває під впливом іншої національної держави [6] і, як наслідок, настає політична криза.

Партнерська взаємодія влади та громади, її інститутів у процесі розвитку громадянського суспільства в Україні має будуватися на таких основних принципах [7]:

- національна правова система стимулює ініціативу індивідуумів чи груп осіб щодо створення громадянських організацій;
- усі інститути громадянського суспільства мають право на свободу вираження поглядів;
- інститути громадянського суспільства з правосуб'єктністю мають ті самі можливості, які загалом має решта юридичних осіб, підлягають тим самим адміністративним, цивільним і кримінальним зобов'язанням і санкціям, які взагалі можуть бути застосовані до них;
- будь-яка дія (чи бездіяльність) органу державної влади, яка негативним чином впливає на формування демократичного громадянського суспільства, має бути оскаржена у незалежному і неупередженому суді.

Натомість, сьогодні постає ще один виклик: можливість розвитку тенденції до «одержавлення» громадянського суспільства, яке зараз спостерігаємо у Російській Федерації. Головне, уникнути від русла делегування державою права на виконання частини державно-адміністративних функцій неурядовим організаціям та ідеологічної підтримки державного управління, а розвивати партнерство у напрямі перспективи конструктивного діалогу, коли громадський сектор не перетворюється у периферію державного.

Соціологічні опитування, наприклад Центру Разумкова, свідчать про високу активність громадян України задіяти всі можливі механізми взаємодії з владними структурами і готовність до спільної співпраці в рамках різноманітних груп і об'єднань задля розбудови незалежної демократичної держави. Зокрема, опитування: «На цих парламентських виборах до Верховної Ради зайшла (за різними списками) група громадських активістів. Як Ви до цього ставитеся?» продемонструвало більш ніж 60% підтримки цього процесу [8].

Нарешті реформаторські налаштовані представники влади усвідомлюють, що на сьогодні питання формування системи зовнішнього громадського контролю прозорості політичних, законодавчих, управлінських рішень, необхідності незалежних

громадянських експертиз та підзвітності влади громадськості в умовах надважких трансформаційних змін є найактуальнішими в Україні.

Взаємодія органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства може набувати різних форм залежно від цілей і специфіки діяльності органу влади, обсягу його повноважень та масштабу взаємодії (загальнодержавний, регіональний, місцевий рівень).

Активно використовуються, зокрема, такі форми взаємодії:

По-перше, участь інститутів громадянського суспільства у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, інтересів широких верств населення, прав і свобод громадянина в межах повноважень відповідного органу. У відповідності до міжнародних стандартів на урядовому сайті «Громадянське суспільство і влада» створено механізм для спрощеного доступу громадськості до обговорень, що проводяться органами виконавчої влади. Адміністративний сервіс «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів» діє з 2010 року, натомість тільки останнім часом, про що свідчать данні сайту, громадяни почали брати участь у обговоренні проектів нормативно-правових актів. Але, активність обговорення низька, так, наприклад, в обговоренні такого важливого документу, як «Концепція нової національної системи охорони здоров'я України», яке відбулося на цьому сайті з 12 червня по 14 липня 2014 року, взяло участь тільки 16 осіб, 14 з яких оцінили проект негативно.

По-друге, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розв'язання проблем, які мають важливе суспільне значення, у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності. Так, наприклад за ініціативою Фондації «Відкрите суспільство, Київ», була проведена Громадська експертиза діяльності Київської міської державної адміністрації у сфері управління земельними і майновими ресурсами комунальної форми власності та бюджетними коштами, забезпечення доступу до публічної інформації. Загальною метою комплексної незалежної експертизи було забезпечення сталого розвитку та задоволення потреб громадян м. Києва, зокрема, використання структурними підрозділами КМДА бюджетних коштів, виділених на забезпечення здійснення підтримки малого підприємництва на території м. Києва, комплексний моніторинг й аналіз доступності публічної інформації, оцінка ступеню ефективності управління владою м. Києва об'єктами комунальної власності Київської міської територіальної громади, а також виявити проблеми й загрози прозорості і

відкритості діяльності міської влади у зазначеній сфері, що перешкоджають її ефективності, створюють підстави для порушень і зловживань та потребують невідкладного вирішення та врегулювання. Ще приклад, громадським об'єднанням "Центр громадської адвокатури" (м. Львів) була проведена громадська експертиза діяльності МОЗ України у сфері медико-соціальної експертизи. У березні 2014 року було рішення Міністерства охорони здоров'я України розмістити на своєму офіційному веб-сайті інформацію про результати громадської експертизи діяльності МОЗ України та надіслати відповідні матеріали до Секретаріату Кабінету Міністрів України для розміщення на урядовому веб-сайті "Громадянське суспільство і влада", на жаль, результати не оприлюднені.

По-третє, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для розробки експертних пропозицій та забезпечення врахування громадської думки. 17 червня 2014 р. Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк доручив керівникам центральних і місцевих органів виконавчої влади посилити взаємодію з громадськими радами [9], утвореними при цих органах відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996, забезпечивши їх залучення до обговорення проектів нормативно-правових актів. Це доручення надано після ознайомлення з результатами аналізу інформації органів виконавчої влади щодо взаємодії з громадськими радами. Окрема увага була приділена питанню залучення громадських рад до обговорення проектів нормативно-правових актів, що передбачено підпунктом 5 пункту 5 Типового положення про громадські ради та пунктом 8 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики (зазначені документи затверджені згаданою вище постановою Кабінету Міністрів). Зокрема, було з'ясовано, що 53 % органів виконавчої влади не надають громадським радам проекти нормативно-правових актів для обговорення.

По-четверте, важливим механізмом громадського та експертного супроводу діяльності органів державної влади є проведення широкого обговорення нагальних проблем суспільства у комунікативних заходах. Наприклад, у червні 2014 р. у Києві відбулось підсумкове публічне обговорення – круглий стіл перспектив реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» щодо плану дій, який потрібен Україні. Історія цієї програми: 20 вересня 2011 р. в ході сесії Генеральної Асамблеї ООН 8 країн-засновниць (Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Бразилія, Індонезія, Мексика, Норвегія, Філіппіни, Південно-Африканська Республіка) підписали декларацію Ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд» (далі – Ініціатива). Ініціатива – це міжнародний проект,

започаткований з метою об'єднання зусиль урядів країн-партнерів для виконання зобов'язань щодо підвищення доступності інформації про діяльність державних органів, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, впровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні. Україна однією з перших підтвердила свою зацікавленість у реалізації Ініціативи, заявивши про приєднання до неї у 2011 році. Наразі до Партнерства приєдналися 65 країн.

Кабінет Міністрів України поставив за мету проведення підсумкового круглого столу визначити пріоритети реалізації Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», які будуть відповідати очікуванням суспільства і матимуть конкретний результат та обговорити шляхи впровадження принципів відкритого урядування у діяльність органів виконавчої влади. Важливо, щоб розроблений план не був покладений на полицю, а став реальним інструментом зміни у житті громадян. Громадські експерти – члени робочої групи з підготовки плану заходів з реалізації Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014 – 2015 роках представили пріоритети у кожному напрямку реалізації Ініціативи:

- сприяння діяльності інститутів громадянського суспільства, їх участі у формуванні та реалізації державної політики, забезпечення доступу до публічної інформації;
- запобігання і протидія корупції;
- підвищення якості надання адміністративних та соціальних послуг;
- впровадження технологій електронного урядування та розвиток електронної демократії.

Окрема увага громадських експертів була приділена результатам громадського обговорення зазначених пріоритетів в Інтернеті, а також під час публічних заходів у містах Дніпропетровську, Львові та Херсоні за підтримки Програми розвитку ООН в Україні, на яких було запропоновано посилити проект плану рядом заходів з питань забезпечення доступу до публічної інформації та протидії корупції. Засідання за круглим столом «Партнерство «Відкритий Уряд»: який план дій потрібен Україні?» підсумувало серію публічних консультацій з громадськістю. За результатами обговорення проект плану заходів буде доопрацьований та внесений на розгляд Кабінету Міністрів України. Цей приклад може бути взірцем для установа порядку та процедури вироблення управлінських рішень з найактуальніших питань.

По-п'яте, співпраця органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства з підготовки та перепідготовки кадрів, спільного навчання державних службовців та представників цих інститутів для отримання навиків ефективної взаємодії. Важливим є, також, проведення органами виконавчої влади моніторингу і аналізу

громадської думки з профільних питань, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького спрямування.

В умовах суспільно-політичного, адміністративного та економічного реформування не можливо перебільшити важливість зворотного впливу суспільства на управлінські структури. Тим більше, що добре відома специфіка реформ, які відбуваються в Україні – перетворення меншою мірою здійснюються за ініціативи громадян, реформи у соціальній та бізнес-сферах взагалі подекуди вимушені і не популярні, їх, по суті, проводять «зверху». Інститути громадянського суспільства у гострих випадках мають бути «демпфером», їх комунікативна діяльність, інформування, роз'яснення, а також пошук шляхів досягнення компромісних пом'якшуючих ситуацію державно управлінських рішень буде неоціненним внеском у формування зрілого демократичного громадянського суспільства.

Проблема взаємодії держави і громадянського суспільства, як свідчать історичні джерела так і практика сьогодення, є актуальною та ключовою у житті не лише України, але й будь-якої держави. У [10] наведено матеріали щодо визначення «рівню довіри європейців до інститутів соціального контролю». Кількість опитуваних у всіх країнах ЄС та Україні складала близько двох тис. осіб, середній бал розрахований за шкалою від 0 – „зовсім не довіряю” до 10 – „повністю довіряю”. Більш нові дані не вдалося знайти, але показовим є практично однаковий низький рівень довіри до судової влади та правоохоронних органів в Україні (оцінка – близько 3) та східноєвропейських пострадянських країнах (оцінка – вища за 4), найвищий рівень (оцінка – близько 8) у північних західноєвропейських країнах.

Одним з важливих факторів формування нових відносин у громадянських суспільствах східноєвропейських країн є вплив усталених норм розвинених демократій Євросоюзу [11]. Відомо, що національні неурядові організації ЄС відіграють досить важливу роль, натомість про сформоване громадянське суспільство загалом Європейського Союзу мова ще не йде. Розвинутими є напрями діяльності загальноєвропейської спільноти навколо вирішення проблем з екології, активно, також, діють об'єднання за професійними інтересами у науковій, науково-технічній та освітянській сферах. І майже не сформований спільний громадянський рух у найважливішій для громадян соціальній сфері і розвитку національної ідентичності.

На сьогодні визначено, як головний – напрям розвитку держави щодо формування системи, здатної відстоювати суспільні інтереси, налаштованої на пошук нових

інструментів залучення громадян та громадських організацій до державного управління. Нова якість започаткованого в Україні демократичного процесу дасть змогу системі влади рухатися за інтересами громадян в умовах інтеграції до європейських цінностей і разом з ЄС добиватися спільної мети гармонізації державних і суспільних відносин, подальшого розвитку громадянського суспільства й ефективності політичних інститутів.

Література:

1. Звернення Президента України до Українського народу з нагоди Дня Конституції України від 28.06.2014 Офіційне інтернет-представництво Президента України – Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/30634.html>
2. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» від 12 січня 2015 року №5/2015. Офіційне інтернет – представництво Президента України – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
3. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства/ НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень/ Ю. А. Левенець — К.: Освітня книга, 2006. — 272 С.
4. Парсонс Вейн. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики/Вейн Парсонс. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2006, -520 С.
5. Науково-практичний коментар до Закону України “Про доступ до публічної інформації”. (Заг. ред. Дмитро Котляр, Андрій Шевченко). Видання ініційоване Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації і рекомендоване для використання в адміністративній та судовій практиці. Київ, 2012, 170 С.
6. Беззуб’як Мирослав. „Громадянське суспільство”: аналітичний концепт чи реальність? / Мирослав Беззуб’як / Політичний менеджмент. Нац. акад. наук України, Інститут Політичних і Етнонаціональних Досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України" – К. : ТОВ Центр соціальних комунікацій, 2013, вип.59 – С. 107-116.
7. Сурмін Ю.П. Взаємодія органів державної влади з інститутами громадянського суспільства/ Ю.П.Сурмін, А.М. Михненко, Л.І. Загайнова та ін. Бібліотека магістра. Навчальний посібник : рекомендований МОН України лист №1/11-6649 від 20.07.2010 р., К. : НАДУ, 2011. – 388 с.
8. Соціологічні опитування – Центр Разумкова – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1012

9. Доручення Прем'єр-міністра України від 11 червня 2014 р. № 8699/397/1-14. Офіційне Інтернет-представництво Кабінету Міністрів України // <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/>.

10. Злобина Е. Особенности нормативной регуляции украинского социума // Украинское общество в европейском пространстве / Под ред. Е. Головахи, С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАНУ; Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2007. – С. 205 – 225.

11. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи [Текст] : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Держ. установа "Ін-т всевіт. історії НАН України" ; за заг. ред. дир. Держ. установи "Ін-т всевіт. історії Нац. акад. наук України" д-ра іст. наук, проф. А. І. Кудряченка. – К. : Фоліант, 2012. – 465 с.

Olha Kazakevich. The formation of political engagement with civil society in Ukraine: historical examples and developments in terms of system changes.

Abstract

This article analyzes trends in the processes of interaction with public administration and civil society of improving public awareness of the systemic reform in Ukraine. The purpose of the article: Outline the main features of a developed civil society and form of government interaction with the community. Identify existing mechanisms for public influence on the development of the state, public policy development and formation of management decisions and legislation. Due to historical examples of civil society in Ukraine to analyze trends processes, factors that hinder the effective interaction of government with the public sector.

How public administration with the public provides the opposite effect of civil society in governance structures, to rely on public opinion and if necessary adjust the effective governance process. It is important to establish a public examination of administrative decisions, monitoring their implementation. Scientific methodology and expert support of public authorities would allow a reasonable approach to reform in order to improve the efficiency of public administration, social stability and competitiveness of the state. The benefits and risks of process interaction must take into account and consider their work both cooperating parties as public institutions to prevent manipulation by the authorities and government bodies for constructive dialogue and decision-making adequate.

Key words: *public administration, civil society, the systemic reform, European values.*

**Киридон А.М. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЯ В
УМОВАХ ЗМІН (1991 – 2015 РР.)**

Анотація

Ідентичність укорінена в пам'яті, а ідентифікація (поряд з легітимацією) є однією з основних функцій політики пам'яті. Характер національної ідентичності обумовлює стрижневі параметри політики пам'яті; остання ж вибудовується з урахуванням маркерів національної ідентичності з метою її увиразнення та консолідації. Зміни суспільно-політичної дійсності неминуче призводять до вироблення / трансформації політики пам'яті з відповідними параметрами конструювання образу минулого.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, пам'ять, політика пам'яті.

Фундаментальні трансформації в українському суспільстві, зміна цінностей та орієнтирів державно-правового й соціального розвитку країни, формування нового типу політичної культури і нових видів політичних відносин увиразнюють пам'яттєву складову як чинник національної ідентичності. Політика пам'яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам'яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади. Предмет політики пам'яті є подвійним, та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина.

Термін «політика пам'яті» є відносно новим та актуальним в рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. До наукового вжитку увійшли схожі за змістом поняття: «історична політика», «меморіальна політика», «хронополітика». Розмаїття існуючих тлумачень поняття дослідники умовно розподіляють на дві групи. Представники ціннісного підходу політику пам'яті визначають як:

- різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті (Ж. Мінк);
- як свідому стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє (П. Нора);
- як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків (О. Міллер).

Інструменталістське трактування політики пам'яті розглядає її як систему заходів по уніфікації індивідуальних уявлень про історичне минуле єдиній логіці національного історичного наративу.

Прихильники конструктивістського підходу політику пам'яті тлумачать як:

- нав'язану пам'ять і дозволена історію (П.Рікер);
- як «створення критеріїв для відбору тих історичних подій, які варто зберігати у пам'яті, і тих, які потрібно з неї «стерти»;
- програму та дії по впровадженню цих критеріїв у масову свідомість з ціллю перетворення їх у неусвідомлені стереотипи;
- розробку та пропаганду контексту, у якому відібрані для відновлення у масовій свідомості події поєднуються з актуальною реальністю і задають політично доцільні установки та вподобання» (С.Кара-Мурза);
- як процес вибудовування суголосних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого, символічний ресурс, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт (Ю.Шаповал).

Політика пам'яті характеризується актуалізацією та вибірковістю, фокусує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші. При цьому варто зауважити, що «пам'ять» розглядається нами як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

Базовими принципами вибудови образів-спогадів при конструюванні політики пам'яті в Україні є травма/трагедія та тріумф. Травмуючий образ минулого концептуалізує політику пам'яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Окремі сюжети минулого потрапляють в зону «змови мовчання» (колективна пам'ять намагається не згадувати те, що травмувало її найболючіше). Водночас політика пам'яті и ретранслятором історичного досвіду, іноді гостро травматичного. Свідома актуалізація зон «змови мовчання» використовується для унеможливлення ре травматизації.

У політиці пам'яті відображаються:

- досвід суспільства,
- актуальний стан його базових інститутів,

- його соціально-політична структура,
- співвідношення суспільних сил,
- переконання та оцінки державно-політичних лідерів.
- Репрезентації минулого здійснюються в вигляді різноманітних практик:
 - вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, наратив тощо);
 - візуальних (державна символіка, пам'ятники, музеї тощо);
 - ритуальних (паради, свята тощо).

Актуалізація політики пам'яті відбувається також через місця пам'яті (П. Нора).

Італійський вчений К.Фогу називає три основні фактори, які впливають на конструювання пам'яттєвих смислів:

1) політичне середовище держави та роль, що її відіграє пам'ять у легітимізації політичних партій і їх лідерів;

2) структуру власності на засоби масової інформації, на які покладена місія організації відкритої дискусії, що може стимулювати перегляд інституціоналізованих форм пам'яті;

3) зовнішньополітичні пріоритети, заради яких окремі держави та політичні сили можуть організувати зміни в політиці пам'яті.

До факторів політики пам'яті дослідники відносять також тип політичного режиму, ступінь теоретичного забезпечення тієї чи іншої версії минулого, підбір кадрів у її донесенні, професійний рівень політиків, застосовані політичні технології, розвиток політичної культури, стан політичної свідомості громадян, особисті якості об'єкта (довірливість, звичка підкорятися), тощо.

Провідними функціями державної політики пам'яті можна вважати: сприяння утвердженню зовнішньо- та внутріполітичної легітимності державного ладу («історичних прав» держави та політичної нації на існування, суверенітет, існуючу форму державного ладу, територію тощо); активна участь у творенні офіційної ідеології національно-державного будівництва («національної ідеї»); забезпечення загальногромадянської ідентичності та лояльності нації до держави, консолідації суспільства навколо базових пріоритетів розвитку; виховання громадянської свідомості та її мобілізація на виконання пріоритетних завдань; забезпечення конструктивної спадковості різних вікових генерацій як передумови редуплікації суспільного життя та національних традицій; організацію поширення (пропаганду) суспільно значущих знань щодо подій та процесів національної історії всередині держави та за кордоном, сприяння розвитку загального освітнього й

культурного рівня населення; участь у забезпеченні безпеки (через заходи з гуманітарної, інформаційної безпеки, військово-патріотичне виховання громадян) та сприятливих зовнішніх умов існування держави.

Її реалізація передбачає вирішення таких основних завдань: визначення, згідно із стратегічними потребами розвитку України і її суспільства, змістовних пріоритетів та організаційно-правових засад провадження політики національної пам'яті; організацію уповноваженими державними установами та об'єднаннями громадян наукових, інформаційно-аналітичних, меморіальних, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування та утвердження національної пам'яті; сприяння державотворчим процесам, формуванню суспільної злагоди, громадянської єдності, патріотичної свідомості, нерозривного гуманітарного простору та міжрегіональної інтеграції в Україні; збереження, відповідно до чинного законодавства України, духовних та матеріальних носіїв пам'яті про минуле, залучення їх до формування національної пам'яті нинішнього та майбутніх поколінь українського народу; створення наукових та інформаційно-духовних передумов до відновлення історичної справедливості щодо жертв незаконних та антилюдських діянь та подій, які мали місце в минулому українського народу; забезпечення належного місця прищепленню науково обґрунтованих знань про минуле на різних рівнях здобуття освіти, у гуманітарній роботі з громадянами України; поширення об'єктивної інформації про минуле українського народу, його місце у цивілізаційному поступі людства; допомогу зарубіжному українству, на основі норм міжнародного права та добросусідства, у збереженні національної пам'яті як складової національно-культурної ідентичності; сприяння забезпеченню інформаційної безпеки, суверенних прав, територіальної цілісності України, її інтеграції в європейський гуманітарний простір.

Інструментарій політики пам'яті включає законотворчість, юридичні санкції, меморіалізацію, освітні ресурси, медійні проекти та ряд інших засобів конструювання образів історичного минулого та суспільної пам'яті про нього. Однак який би зміст не мали нові стандарти і правила політичного життя, імплементація новацій завжди викликає конфлікт з традиційними елементами політичної культури (а відтак – моделями політики пам'яті). Перебуваючи у процесі адаптації традиційних політичних норм до «сучасних», політична культура дезінтегрується, змінюється її структурна конфігурація. Традиційні ідентитети підпадають під сумнів, поступово втрачаючи своє значення, що робить уразливими відчуття національної і громадянської ідентичностей. Це супроводжується збільшенням відстані між політичними світами суб'єктів політики, що ускладнює, а іноді

й унеможлиблює належну всезагальну підтримку «нових» політичних структур та відповідних моделей пам'яті.

Відтак в умовах незалежності (а вилонювання цих процесів започатковане наприкінці 1980-х рр.) умовно окреслюються кілька етапів формування політики пам'яті. Причому в подальшому можна говорити про обумовленість політики пам'яті характером влади (президентськими термінами). Водночас наголосимо, що під впливом політики пам'яті відбувається «переписування» підручників, зміна місць пам'яті тощо.

I етап – кінець 1980х (друга половина 1980-х) – 1994 р.(до президентства Л. Кучми), причому можна виокремити підперіоди:

I. Трансформаційних змін свідомісного рівня к. 1980-1991рр.

В умовах перебудови почалися зрушення свідомісного рівня, викликані зростанням інтересу до минулого, ліквідацією «білих плям» тощо. Поява препринтів, літератури діаспори, інтерес до козацтва, до витоків української державності, українського національного руху, української революції 1917-1920-х рр., руйнації храмів, Голодомору, репресій тощо. Варто зауважити, що історична проблематика/її використання стала провідною у діяльності опозиційних до Компартії структур – Народного руху України, Української Гельсінської спілки.

Історія стала використовуватися для легітимації незалежної України. Поява терміну «історична пам'ять». Хоча, на нашу думку, твердження М. Хальбвакса стосовно того, що «історія» і «пам'ять» – протилежні явища, висловлене на початку ХХ ст., залишається актуальним. Пам'ять перебуває у процесі постійної еволюції, відкрита як до діалектики збереження, так і амнезії, підвладна маніпуляціям, здатна на довготривалі латентні періоди і раптові пробудження.(П. Рікер пропонує навіть термін «робота пам'яті»). Щодо історії, то – це, перш за все, репрезентація минулого, спроба реконструкції того, чого вже немає. Потенційно існує небезпека використання історії в політичних цілях, то маніпуляції історичною пам'яттю можуть привести до напруження і конфронтації у суспільстві. Часом подальший розвиток політичних подій залежить від того, наскільки окремі історичні події освячуються, перетворюються на впливові символи і міфи, як і у який спосіб відбувається нагадування про масові кривди з вини «іншого» – угрупування, політичної сили, держави.

II. 1991-1994 рр. Президентство Л. Кравчука (Перший Президент незалежної України (грудень 1991 р. – липень 1994 р.). «Величним для історії є той, хто задав напрямок» (Ф. Ніцше).

З ім'ям першого Президента незалежної України традиційно пов'язують прийняття Акта про незалежність України, проведення референдуму 1 грудня 1991 р., ліквідацію СРСР, нові державні атрибути, дистанціювання від СНД, перші кроки щодо інтеграції України до європейських структур.

Як зауважив російський дослідник Д. Анікін, особливістю пострадянського простору є значний плюралізм стратегій політики пам'яті, залежно від того, як держави позиціонували себе відносно Російської імперії та СРСР, як оцінювали процес входження в цю державницьку структуру: завоювання, вимушене приєднання чи входження на добровільних засадах.

Відтак на цьому етапі яскраво репрезентовано амбівалентність моделей пам'яті – існуючої «радянської» й народжуваної «націоналістичної». Легітимація нового політичного суб'єкта (держави) досягалася й за рахунок історії, як ресурсу виправдання політичних рішень. Починається конкурування різних типів пам'яті.

II етап – 1994-2004 рр. (Президентство Л. Кучми)

У внутрішній політиці Л. Кучма відзначається обережною послідовністю і передбачуваністю. Його зусиллями врегульовано надзвичайно складну проблему кримського сепаратизму. Завдяки ініціативі Президента держави Верховна Рада України 28 червня 1996 р. ухвалила Конституцію України.

Активна зовнішньополітична та зовнішньо-економічна діяльність дозволила вирішити такі нагальні проблеми, як уладнання територіальних претензій Румунії, підписання і ратифікація Великого російсько-українського договору й угоди по Чорноморському флоту. Україна отримує вкрай потрібні енергоносії; інтеграція України до європейських і світових структур: відбувся вступ до Ради Європи, укладено угоди з Євросоюзом та іншими міжнародними об'єднаннями.

Політика пам'яті – невизначена (двоїста або навіть «багатовекторна»): з одного боку саме за президентства Л. Кучми М. Грушевський отримав офіційне визнання як «батько української нації», але водночас – неруйнування радянських міфів.

III етап – січень 2005-2010 рр. (Президентство В. Ющенко).

Взято курс на суто національну версію політики пам'яті; різка відмова від радянських шаблонів трактування минулого, активізація вивчення минулого, зростання кількості місць пам'яті, посилена увага до вивчення Голодомору. Врешті – створення УІНП.

IV етап – 2010-2014 рр. (Президентство В. Януковича) – позиціонування політики пам'яті як альтернативної попередньому президентству (відповідні акценти в ставленні до голодомору, Другої світової війни та ін.). Зміна характеру діяльності УІНП.

V етап – з 2014 р. (Президентство П. Порошенка).

Засудження злочинів комуністичного минулого; десовєтизація; декомунізація. Зміна акцентів політики пам'яті. Перетворення УІНП з науково-дослідної установи на орган виконавчої влади.

Насамкінець, зауважимо: у своїй змістовній основі, функціях, спрямованості та інших сутнісних характеристиках державна політика пам'яті визначається, передовсім: особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави; ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогодні тощо; базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державною (політичною нацією, народом тощо); перебігом історичного минулого, цивілізаційними традиціями певної держави (нації); особливостями конкретної культурно-освітньої системи, традиційної культури, етноконфесійним складом населення тощо.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перепитій минулого.

Реалізація державної політики пам'яті здатна мінімізувати вплив несприятливих для розвитку української суверенної та соборної державності чинників, серед яких: відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної державної або громадянської ідентичності; наявність істотних регіональних відмінностей в історичній свідомості на фоні відсутності чітко сформульованої ідеології загальнонаціонального розвитку; кон'юнктурне використання історичного матеріалу, або його тенденційного тлумачення як знаряддя політичного протистояння, перетворення його на елемент іредентистських та сепаратистських настроїв, політичного радикалізму; спекулятивне застосування псевдоісторичних аргументів для розпалення міжнаціональної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної нетерпимості; проникнення у суспільну свідомість полярних та політично заангажованих оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними, національними, регіональними спільнотами; поширення серед широкого загалу міфологізованих, свідомо фальсифікованих інформаційних матеріалів на історичну тематику, провокування суспільного розбрату на ґрунті конфліктного бачення минулого.

Література:

1. Аникин Д.А. Политика памяти в современном украинском обществе // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії: Зб. статей / За заг. ред. к. філос.н., проф. О. Черемської, д. філос. н., проф. О. Кузя (матеріали ІУ міжнародної наук. конф., Харків, 8-9 квітня 2014 р.). – Харків: Видавець Іваненко І.С., 2014. – С. 210-216.
2. Васильев А. Г. Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия // Фундаментальные проблемы культурологи. Т. VI. Культурное наследие: от прошлого к будущему / отв. ред. Д. Л. Спивак – М., Спб.: Новый хронограф, Эйдос, 2009.
3. Воляннюк О. Я. Новітні візії політики пам'яті: державницький монолог vs демократичний полілог // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 2.
4. Гирич І., Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле? – К., 2010;
5. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннарм; [Пер. з фр. Є. Марічева]. – К., 2009.
6. Зуйковська А. Соціокультурні засади розвитку політичної культури // Політичний менеджмент. – 2010. – №4. – С. 65-72.
7. Міхнік А. Історична політика: російський варіант. – К., 2006.
8. Миллер А. Историческая политика и ее особенности в Польше, Украине и России (Интервью) // Отечественные записки. – 2008. – № 5(44).
9. Нагорна Л. Історична пам'ять. Терії, дискурси, рефлексії / Л.Нагорна. – К.: ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2012.
10. Нечитайло А.А. Націєтворення та національна пам'ять в епоху постмодерну та розбудови глобального інформаційного суспільства // Політологічний вісник: Зб наук.пр./ За аг. ред. Ф.М. Кирилюка та М.І. Хилька. – К.: ВАДЕКС, 2014.
11. Рикер П. Память. История. Забвение. – М., 2004.
12. Савицька І.М. Формування національної ідентичності через призму історичної пам'яті / І.М. Савицька // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ НУБіП України, 2014. – Вип. 203. – Ч.1.

13. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 1.
14. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Михайло Тимофійович Степико. – К.: НІСД, 2011.

Alla Kyrydon. Memory policy in Ukraine: Essence and Strategies in the Conditions of Alterations (1991 – 2015).

Abstract

The identity rooted in memory, and identity (along with legitimation) is one of the main functions of policy of memory. The nature of national identity determines the pivotal the policy settings memory. The latter is constructed based on markers of national identity with the aim of expressiveness and consolidation. Changes in the socio-political reality will inevitably lead to the development / transformation of policy of memory with the relevant options constructing the image of the past.

Key words: *identity, national identity, memory, policy of memory.*

Кретов П.В. СИМВОЛІЗМ СВІДОМОСТІ ТА ОБРАЗ ВЛАДИ: КОНТЕКСТ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація

У статті піднято питання щодо кореляції між вербальним (дискурс) та ейдетичним (символіка та медійна візуалізація) образами влади і проблематики національної ідентичності у межах суспільної свідомості. З'ясовано актуальність філософськи символу в контексті філософсько-антропологічного аспекту національної ідентичності. Акцентовано символічний характер механізмів утворення та функціонування новітнього міфу України, що мав би стати підґрунтям концепції національної ідентичності, адекватної викликам часу, у формах свідомості різного ступеня загальності – від теоретичної рефлексії до масової ідеології.

Ключові слова: *національна ідентичність, символ, дискурс, міф, філософська антропологія.*

Складний процес осмислення вітчизняною філософською та політичною традицією, політикумом та мас-медіа в контексті євроінтеграції та державотворчих трансформацій соціуму, концепту пам'яті назагал та політики пам'яті зокрема, є визначальним для формування «палітри» ідентичностей для особистостей та спільнот. Також видається очевидним, що ідентичності, від етнічної до політичної, або, наприклад, гендерної, тісно пов'язані з системою ціннісних орієнтацій людини, власне, підставами її унікальної картини світу, системи уявлень та переконань, мотиваційними та поведінковими моделями. Тому питання, проблематизоване в темі, зачіпає відразу декілька фундаментальних комплексів проблем, що знаходяться у фокусі уваги сучасних соціальної філософії, етики (включаючи біоетику й численні варіанти трансгуманізму та постгуманізму), політології, філософії політики та соціології, філософської антропології. Не вдаючись у з'ясування основних понять (що ускладнюється, не в останню чергу, позірними традиційністю й очевидністю змісту концептів моралі та влади), зосередимось на формах виникнення та функціонування в суспільній свідомості (в різних її формах: від ідеології до масової культури) образу влади та його трансформаціях.

Логічно було б припустити, що вердикт, точка зору моральних агентів що конституують громадянське суспільство, щодо, скажімо, ступеня моральності/аморальності влади, залежить від наявних власних етичних та політичних позицій людей і спільнот різного ступеня загальності, оцінки стану речей у стосунках влади та суспільства або окремих громадян, а також їх простого співставлення. Але що саме оцінює або гадає, що оцінює, моральний агент, і яка «теорія справедливості» (Дж.

Ролз) його надихає? По-перше, оцінка влади обумовлена власною ідентичністю морального агента, сформованою назагал суспільством, частиною якого є влада; по-друге, попри всю відмінність інтерпретації ціннісних систем і моральних атрибутів влади, наприклад, у лібертаріанських або патерналістських доктринах, очевидно, що уявлення про моральність влади виступає проекцією власного морального вибору людини або того, що такий вибір підмінює (згадаймо традицію від Гайдеггерового *das man* до Бодріярівих симулякрів). Якщо новочасовою метафорою, чи то пак символом влади, вважати бентамівський паноптикум та припустити, що знання (соціальне й етичне насамперед) чи не завжди виступає як форма реалізації дискурсу владарювання (насамперед над сферою соматичного, більш загально – над сферою духу (М. Фуко, «Наглядати і карати», 1975)) і створює збиткову онтологію людини, то чи не є уявлення про моральність влади в контексті фундування в Україні новітнього соціокультурного, національно-вітчизняного міфу наразі чи не єдиним способом збереження гуманістичного змісту картини світу людини? При цьому дискурс влади має бути когерентним її оцінкам та корелювати з ними, і тому є і повинен бути об'єктом аналізу та предметом критичного осмислення, оскільки прямо формує культурні форми взаємодії між людьми в межах соціуму та в цілому тіло культури (варто згадати традицію 20ст. – від Х. Арендт та Е. Левінаса до А. Глюксмана та С. Жижека).

Не заглиблюючись у розлогу типологію ідентичностей у сучасній філософській літературі (К. Грейвз, В. Пекар, Б. Андерсон, Е. Сміт та ін.), вкажемо лише на те, що будь-які предикації національної ідентичності зазвичай спираються на відношення носія системи поглядів та оцінок до формуютьоючої константи спільноти, наразі такої «уявної» (Б. Андерсон), як нація. Тому такі підходи, як примордіалізм, есенціалізм, конструктивізм, функціоналізм, етноцентризм та ін. можуть бути при всіх їхніх відмінностях об'єднані в єдину парадигму. Вельми евристичним видається синхронно-діахронічний підхід до концепції ідентичності В. Пекаря, який, говорячи про історично минуці «кольорові» типи ідентичностей (В. П.) [1] в контексті доктрини «спіральної динаміки» мисленнєвих парадигм і відповідно картин світу (К. Грейвз, К. Кован, Д. Бек), стверджує генеративну роль самоусвідомлення людини для вибору типу ідентичності. Інакше кажучи, люди не приречені неминучими історико-культурними причинами на певний тип ідентичності. Вона є принципово довільною; насамкінець, пригадаймо думку Ж.-П. Сартра про те, що людина – це сума її виборів. При цьому важливо, що здійснення «переналаштування когніцій» людини відбувається якраз у межах інформаційного поля, що не в останню чергу формується згадуваним вище дискурсом влади та культурним

нарративом. Тому «картини світу» та «парадигми мислення» змінюються лише в доволі строгих межах символічних взаємодій і трансляції інформації в соціальному просторі. Відомо, що суспільства й окремі люди потребують спеціальної підготовки, насамперед символічної та інформаційної, сказати б, перформативної (термін вживаємо в традиції Л. Вітгенштайна та Дж. Остіна), коли дія й опис, слово і процес гранично зближуються, аж до повної тотожності, яка може тлумачитися як символічна конструкція. Так, наприклад, східні регіони України чи не десятиліттями (1990 – 2000) готували до прийняття штучно сконструюваної концепції власної ідентичності (сумнозвісна мантра «Почути Донбас») або Крим налаштовували на героїко-романтизоване сприйняття «воинов-освободителів» (рос.), «ввічливих людей» та «зелених чоловічків». Бачимо, що такі процеси, як би ми не інтерпретували їх генезу, протікання та бенефіціарів, починаються зазвичай з невеликого набору, ряду символів (як вербальних, так і ейдетичних. Це прості рецептивні форми, що в мовному середовищі функціонують як мотивуючі ідіоми й імперативи, наприклад, вербальні («Донбас порожняк не гонит» (рос.)) або ейдетичні, як от: прапори, герби самопроголошених так званих «республік», сумнозвісна квазігеоргіївська сепаратистська смужка, спеціальна геральдика та фалеристика й доточені до них смисли).

Логіка міфу, якщо її екстраполювати на вищеозначену ситуацію, полягає в тому, що ця складна квазіаморфна структура в кожен наступну свою інтерпретацію включає попередні як своєрідні додаткові метафори. (Це сталося, наприклад, з міфологемою «Новоросії» або «Херсонесу – сакральної території», до яких ідеологами «руського мира» було негайно припасовано чималий шмат псевдокультурницької та псевдонаукової передісторії.)

Можемо припустити, що сучасне українське суспільство з його нечіткими, неокресленими та несформованими уявленнями про національну ідентичність та не укоріненим в масовій свідомості та медійних дискурсі й нарративі смислоутворюючим етноцентричним міфом може бути охарактеризована як таке, що має лімінальний статус, є «суспільством переходу». Очевидно, що відповідати на інформаційну конкузіональну війну з Росією та на виклики європоцентризму неможливо, не маючи хоча б засадових підстав, ядра, базової сукупності символів і міфологем, навколо якої може сформуватися новітній міф України (використовуючи метафору, що функціонує як символічна конструкція, – це піщинка, навколо якої виникає перлина). Також зрозуміло, що традиційний етноцентризм та орієнтація на історико-культурну минувшину вже не виконує завдань лише романтизації національного минулого, як це було за часів Д. Донцова й В. Липинського, – необхідний перехід до нових моделей і форм, що ми і

можемо бачити, наприклад, у переосмисленні іконографії Кобзаря або наповненні етносимволікою та фольклорними мотивами моделей молодіжної субкультури, зокрема в оформленні й використанні інтернет-середовища, девайсів, атрибутів молодіжної субкультури і моди тощо. Зрозуміло, що ці тенденції не є простою українізацією, як у добу національно-визвольних змагань 20 ст., тут ми спостерігаємо зрощення культури доби епохи технологічної сингулярності та традиційної етнічної.

Важливо, також, що всучасній масовій культурі, і зокрема в такому її сегменті, як інтернет-середовище, можна відзначити потужну тенденцію до візуалізації способів існування і трансляції інформації в мережі. Це виявляється насамперед у зменшенні частки текстової подачі в інформаційному потоці на користь візуальної частки. Йдеться, отже, про докогнітивну укоріненість подібної інформації, її форм (знаків) в сприйнятті й осмисленні її людиною, про те, що раціоналізація й осмислення не передують дії, мотивації і вибору моделі поведінки, а навпаки. Висновки із цього можна зробити в надзвичайно широкому діапазоні. Але перше, що спадає на думку, це очевидний маніпулятивний характер таким чином обробленої і структурованої інформації.

Очевидно, що візуалізація тісно пов'язана із символізацією і візуальне перебування і генерування смислу певною мірою вказує на гіпотетичну синестезійність когнітивного і чуттєвого в осягненні смислу. Апеляція до символу є чи не єдиним способом ініціалізації генерації смислу (символ тут може інтерпретуватися як портал у довербальний хаос смислів (довербальний архів, за М.Фуко, архетипічне знання, за К.Юнгом, поведінковий імпринт, за Т. Лірі або мовну гру, за Л.Вітгенштайном), символ привідкриває повноту єдиного, чи то ніщо). У принципі, довжелезний ряд простих мовних, а також казуальних метафор у філософському, політичному, релігійному, науковому, вже не кажучи про естетичне, сприйнятті і переживанні дійсності, знанні (від платонівської печери чи метелика Чжуан-цзи до китайської кімнати Дж.Серля та мухи в пляшці Л.Вітгенштайна) є спробами елімінувати дескриптивне пояснення, одразу досягнувши розуміння. Причому, це стосується як фундаментального, так і гуманітарного знання, а також політичного дискурсу – метафор у сучасній квантовій теорії та м-теорії аж ніяк не менше, ніж у філософії свідомості чи в різноманітних інваріантах когнітивної науки або в політичному медійному дискурсі чи то наративі, причому вони зазвичай усвідомлено використовуються як методологічний інструмент – не формулами ж бо єдиними. Знову ж таки спираючись на метафору, це намагання звести герменевтичне коло Гадамера до точки мінімуму Кузанця. У контексті нашої теми – це використання в репрезентативних смислових формах дискурсу влади символів, що укорінені в архетипах колективного

підсвідомого, механізмів орієнтації на аргументи «ad hominem», взагалі, апеляція не до логіки та інтелекту, а до психосоматичної сфери свідомості та навіть і підсвідомого. Сучасний міфологізований образ влади може не обґрунтовувати моральність чи інші предикації влади, а лише «показувати» її, просто інсталюючи символічні смислові блоки в свідомість реципієнта. Звісно, за таких умов міфологізованої реальності політики не йдеться про відповідальність людини-громадянина-морального агента та його автономність: дії, наміри, оцінки не виводяться з його вільного свідомого вибору і йому не належать, та й виступає він об'єктом, а не суб'єктом моральної і політичної дії та волі.

Таким чином, коли ми говоримо про символічну репрезентацію в політичному та й будь-якому дискурсі, влади і всього масиву смислів картини світу людини, пов'язаного з нею, ми насамперед маємо на увазі масові медіа, що формують суспільну думку і продукують локальні й загальні смисли. Навряд чи смисловий тезаурус літератури, семіотичні невербальні культурні коди можуть змагатися з потужністю згаданого соціального ресурсу, який зазвичай є політично й економічно заангажованим і безпосередньо не є відображенням гуманістичної картини світу, байдуже, антропоцентрична вона чи нонантропоцентрична. Із цього випливає, що деформації масової свідомості (згадаймо традицію антиутопії 20 ст. від Дж. Оруела та Р. Бредбері до, скажімо, Ф. К. Діка та В. Гібсона, насамперед концепцію «новомови» (Дж. Оруел, «1984»), що є механізмом структурної дискредитації і девальвації смислів, укорінених у сфері практичної філософії, моралі та етики) пов'язані насамперед з маніпуляціями смислами та їх кінечною підміною чи спотворенням через оперування символами, що виражається насамперед у слововжиткові, використанні і створенні специфічної лексики, метафорики, практично, інваріанту згаданої «новомови», що ми наразі і можемо спостерігати в роботі, наприклад, російської пропагандистської машини. Щодо рецепції, форм прийняття й інсталяції в картину світу уявлень про мораль, владу і моральність влади, то відзначимо насамперед уже згадуваний вище маніпулятивний характер цього процесу – агональний, а не діалогічний за своєю природою. Місце риторики, властиво, займає еристика, а то і відверто імперативні форми мотивації людей та спільнот.

Можливо, орієнтація на створення новітнього міфу України, що не характеризувався б комплексом меншовартості (постколоніалізм культури), «духовного позадництва» (М. Хвильовий), шароварництва, ідеалізацією лише, нехай славної, але минувшини, міфу як відкритої системи смислів, здатної бути адекватною соціальній динаміці та викликам часу, могла би відіграти позитивну роль в формуванні новітніх

українських ідентичностей, політичної насамперед. Не останню роль в цьому може відіграти увага наукової спільноти до символічних аспектів існування культури і соціуму.

Література:

1. Пекар В. Про національні ідентичності / Незалежний культурологічний часопис «І». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2013/Pekar_Pro_national_identych.htm.

Pavlo Kretov. Symbolism of consciousness and image of power: the context of political identity.

Abstract

The article raised questions about the correlation between verbal (discourse) and eidetic (symbols tai visual forms of representation in the media) images of state authority and national identity issues within the public consciousness. Made emphasis on symbolic mechanisms of formation and functioning of modern myth Ukraine that would become the basis of the concept of national identity, adequate challenges of the time, in the forms of consciousness of varying degrees of generality – from theoretical reflection to mass ideology.

Key words: *national identity, symbol, discourse, myth, philosophical anthropology.*

**Медвідь Ф.М., Медвідь А.М. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЯКІСНА
ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Анотація

Розкрито загальне поняття культури, правової культури. Феномен правової культури осмислено через правову систему. Проаналізовано складники правової культури як якісного стану правового життя суспільства.

Поняття "культура" бере свій початок від латинського слова «cultura» («обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування, вирощування, обробка»), яке означало функцію, пов'язану з придбанням знань, досвіду, з цілеспрямованою дією людини на природу. Поняття культури багатозначне і отримати повне уявлення про це явище можна, тільки узагальнивши різні підходи. Соціологічний підхід дає поняття культури як сукупності усіх духовних цінностей. Філософський підхід визначає культуру як певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що історично склався. З точки зору антропологічного підходу культура розуміється як сукупність усіх благ, створених людиною, на відміну від того, що створила природа.

З позиції необхідності узагальнення різних підходів видається цікавим визначення, яке дає Сальников В.П.: «Культура – це універсальний спосіб творчої самореалізації людини через усвідомлення сенсу, прагнення розкрити і затвердити сенс, людського життя в співвідношенні його з сенсом насушного. Культура з'являється перед людиною як смисловий світ, який надихає людей і об'єднує їх в деяке співтовариство (націю, професійну групу і так далі). Цей смисловий світ передається з покоління в покоління і визначає спосіб буття і світовідчутті людей»[2, 571-576].

Ми розглядаємо правову культуру як різновид загальної культури суспільства. Так, Русинов Р.К. відзначає: «тисячами ниток правова культура пов'язана із загальною культурою. Її потужний благодотворний вплив на правову свідомість, мислення, світогляд тих, хто творять закони, на їх ціннісні, правові установки безпосередньо (чи опосередковано) визначає характер законодавства, обумовлює його адекватність історичному і національному духу народу, потребам і інтересам людей»[7, 94-96].

Правова культура займає відособлене місце в соціокультурному просторі. Повністю вона не співпадає ні з одним видом культури (матеріальною, духовною, політичною і т. д.), створюючи своєрідне, унікальне поєднання як матеріальних, так і ідеальних, духовних компонентів. Вона знаходиться в органічній єдності і взаємозв'язку з

іншими областями культури – політичною, етичною (моральною), естетичною. Між тим, в юридичній науці, як і в культурології, немає єдиного розуміння ні самого терміну «культура» взагалі, ні правової культури зокрема [10, 21].

Так, Е.В. Аграновська уявляла правову культуру у вигляді «системи поглядів, оцінок, переконань, які визначають правову поведінку» В. І. Камінська і А.Р. Ратинів під правовою культурою пропонували розуміти «систему матеріалізованих і ідеальних культурних елементів, що відносяться до сфери дії права, і їх віддзеркалення у свідомості і поведінці людей». Автори підручника під редакцією В. М. Корельського, В.Д. Перевалова визначають поняття правової культури через перерахування чинників, що впливають на неї, і елементів, що становлять її структуру: «Під правовою культурою розуміється обумовлене усім соціальним, духовним, політичним і економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості і в цілому на рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різних груп, усього населення), а також мірі гарантованості державою і громадянським суспільством свобод і прав людини» [8, 92].

На сучасному етапі розвитку соціолого-правової думки разом з вказаними елементами правової культури, дослідники у рамках її змісту виділяють оціночний компонент. Так, Т. Н. Наумова вважає, що «правова культура – одна з форм соціально-значущої творчої діяльності людей у сфері державно-правових стосунків, виражена в правових нормах, інститутах і здатності оцінки цих явищ».

Нікітін А.Ф. визначає, що «правова культура – це одна з форм соціально-значущої творчої діяльності людей у сфері державно-правових стосунків. Вона виражена в правових нормах, інститутах і здатності оцінки цих явищ» [5, 15].

Н.І. Матузов, і А.В. Малько не формулюють визначення поняття правової культури, відмічаючи лише, що в широкому плані правова культура охоплює усі правові цінності, існуючі зараз в цій країні.. виражає етику взаємин суб'єктів громадського життя з правом, законами, іншими юридичними феноменами[11].

«Одна справа, – говорить І.В. Ковалева, – якщо вони створені і використовуються в інтересах держави, суспільства, що пригнічує, зрівнює індивідуальності. Тобто, якщо право є, наприклад, «зведеною в закон волею панівного класу», як це трактувалося марксистами. І зовсім інше, – якщо правові настанови захищають людину, що живе в суспільстві, державі, у тому числі і від свавілля тієї ж держави, як влади. У останньому випадку вони і можуть розглядатися в якості феноменів культури. Тоді правова культура –

це обробка, оформлення, облагороджування життя людей за допомогою реалізації правових стосунків, встановлень, установ»[6, 8].

Своєрідне віддзеркалення феномену широти і «невизначуваності» даного поняття дає філософія права. «Право як культурний феномен – частина загальнолюдської культури. Правова культура – це весь правовий космос, що охоплює усі моменти правової форми громадського життя людей. Культура тут якраз і полягає в здатності і умінні жити по цій формі, якій протистоїть неоформлена (невизначена, неврегульована, хаотична, а тому і довільна) фактична», – говорить В.С. Нерсесянц [4, 25].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що поняття правової культури можна розглядати в двох аспектах: як оціночну (аксіологічну) категорію і як категорію змістовну. У першому випадку вона розуміється як якісний стан правового життя суспільства на кожному цьому етапі його розвитку. Це дозволяє охопити і оцінити правове життя в цілому і основні його сфери окремо. Типовим і якнайповнішим стосовно цього підходу слід рахувати визначення поняття правової культури суспільства як частини загальної культури, що є системою цінностей, накопичених людством в області права і що відносяться до правової реальності цього суспільства: рівню правосвідомості, режиму законності і правопорядку, стану законодавства, юридичної практики.

Змістовний аналіз правової культури припускає розуміння її як системи матеріалізованих і ідеальних елементів, що відносяться до сфери дії права і їх віддзеркалення у свідомості і поведінці людей.

Вартує відзначити, що питання про структуру правової культури у вітчизняній юридичній літературі є дискусійним. Зазвичай в структурі правової культури виділяють наступні найбільш великі елементи: право як систему норм, що виражають зведену в закон державну волю; правовідносини як систему громадських стосунків, учасники яких мають взаємні права і обов'язки; правосвідомість як систему духовного віддзеркалення усієї правової дійсності; правові установи як систему державних органів і громадських організацій, що забезпечують правовий контроль, реалізацію права; правова поведінка, рівень розвитку правової діяльності.

Окрім вказаних структурних елементів правової культури інші автори включають в неї також і «законність і правопорядок», «критерії політичної оцінки права і правової поведінки, правову науку», «рівень розвитку усієї системи юридичних актів». Підсумовуючи усі виділені в літературі компоненти, – робить висновок І.А. Іванніков, – отримаємо наступну структуру правової культури: 1) правосвідомість; 2) право; 3) правові

стосунки; 4) законність і правопорядок; 5) правомірна діяльність суб'єктів; 6) державно-правових інститутів; 7) юридична наука; 8) юридичні акти.

Слід зазначити, що І.А. Іванніков абсолютно правильно поставив на перше місце в приведеному переліку правосвідомість, оскільки вона є найважливішим елементом правової культури. Правосвідомість є результатом і процесом віддзеркалення права у свідомості людей. Вона утілюється в сукупності знань і оцінок як самого права, так і реальної практики правових стосунків, існуючих в цьому суспільстві.

Традиційно виділяють три основні різновиди правової культури.

1. Правова культура суспільства – це частина загальної культури, що представляє собою систему цінностей, накопичених людством в галузі права та що відносяться до правової реальності даного суспільства: рівень правосвідомості, режим законності та правопорядку, стан законодавства, юридичної практики та ін.

Можна визначити, що «правова культура – це сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціоправової орієнтації людини у конкретному суспільстві(цивілізації)» [2, 93].

Правова культура суспільства включає в себе такі «показники», як досягнутий рівень правової свідомості, повноцінне законодавство, розвинену правову систему, ефективне незалежне правосуддя, широкий спектр прав і свобод громадянина та їх гарантії, стан законності і правопорядку, міцні правові традиції, юридичну грамотність основної маси населення, чітку роботу правоохоронних органів, повагу до законів і багато іншого, що визначає правове життя та правовий розвиток держави. Отже, правова культура в кожен даний момент присутній в кожній даній точці правової реальності, не співпадає з нею цілком, але існує в ній як складова частина, яка здатна виступати у вигляді характеристики рівня розвитку цієї реальності.

Як відзначає С.С. Алексеев, «... право в специфічному виді відображає життя в усіх його проявах складних, причому в проявах надзвичайно широкого діапазону – від головних і глибинних пластів життя (економічної організації суспільства, структури політичної влади та ін.) до самих що ні на є прозових, життєвих, сімейних, побутових питань» [1, 150].

Рівень розвитку законодавства та стан законності в країні є, можливо, найбільш важливими показниками правової культури суспільства. Ці показники характеризують як би два виміри правової культури: нормативно-належний і практичний, від відповідності та взаємної узгодженості яких багато в чому залежить рівень правового життя. До числа ознак високої законодавчої культури суспільства традиційно відносять: соціальну

обґрунтованість законодавства, що означає відповідність змісту нормативних актів потребам розвитку суспільства, відображення в законах досягнень правової науки, передової юридичної практики, традицій національного духовного менталітету; техніко-юридична досконалість законодавства, що передбачає опрацювання юридичних механізмів реалізації законів; точність і ясність юридичної мови, однозначність термінів, визначень, що використовуються в нормативно-правових актах, судових та адміністративних рішеннях; збіг сенсу і букви законів, неможливість їх довільного тлумачення, відсутність у законодавстві значних прогалин, дублювання, колізій з актами інших рівнів; ефективність законодавства – відповідність його призначення досягається соціальними результатами. Правокультурний статус законодавства багато в чому визначається його дієвістю. Закони, що не знаходять застосування і підтримку у свідомості людей, в їх поведінці, якими б вони не були «хорошими», «прогресивними», не можуть розглядатися як соціальна цінність.

При визначенні якості правової культури суспільства звертаємо увагу не тільки на правотворчу діяльність, але й на стан реалізації правових актів – правозастосовчу (рішення та вироки судів, постанови слідчих, прокурорів, акти, документи в державно-управлінській сфері) і правореалізаційну діяльність (договори в господарському обороті). Правова культура немислима в суспільстві, де порушуються закони, не дотримуються елементарні права і свободи людини, де правопорядок стикається з масовим свавіллям посадових осіб, неконтрольованим рівнем злочинності.

Всі ці позиції узагальнюються в категорії законності – соціального режиму, що характеризується суворим дотриманням суб'єктами права законів та заснованих на них нормативних актів. Правова культура суспільства передбачає високий рівень законності в країні, ефективні юрисдикційні механізми, здатні захищати від зазіхань на законослухняних громадян, примушувати порушників до виконання своїх обов'язків.

2. Правова культура особистості не є пряма проекція або мініатюрний варіант правової культури суспільства. Правова культура особистості є відносно самостійним утворенням, яке складається в результаті взаємодії різних специфічних соціальних і психічних регуляторів. Особисті потреби і інтереси, соціальне становище, практиковані індивідом стереотипи правової діяльності, конкретні риси виховання, освіти, особливості світосприйняття, сповідувана релігія, самооцінка, індивідуальні психофізіологічні параметри – такий неповний перелік тих моментів у цілісному житті індивіда, під сукупним впливом яких і складається його правова культура.

Характерними рисами правової культури особи є: досить високий (прийнятний) рівень правосвідомості; знання діючих законів країни; дотримання, виконання або використання цих законів, оскільки лише знання юридичних приписів не може дати бажаного ефекту; переконання в необхідності, корисності, доцільності законів та інших правових актів, внутрішня згода з ними; правильне розуміння (усвідомлення) своїх прав та обов'язків, свободи і відповідальності, свого становища, статусу) у суспільстві, норм взаємовідносин з іншими людьми, співгромадянами; правова активність, тобто цілеспрямована ініціативна діяльність суб'єкта з припинення правопорушень; протидія беззаконню; підтримання правопорядку та законслухняності в суспільстві; подолання правового нігілізму [1, 195].

У рамках єдиної правової культури суспільства рівень зрілості правової культури окремої особистості різний. Цей рівень залежить від багатьох факторів, наприклад від того, наскільки точно усвідомлює й засвоює індивід принципи чинного в суспільстві права; від ступеня інформованості індивіда про норми, процедури, інститути, що опосередковують реалізацію (захист, відновлення) права; від внутрішнього (ціннісного) відношення індивіда (позитивного чи негативного) до існуючих правових норм, процедур та інститутів. Таким чином, правова культура особистості передбачає не пасивне, споглядальне ставлення, а активне творче ставлення до духовних цінностей правового характеру, спрямована на реалізацію інтересів індивіда в межах правових норм.

Можливо кілька варіантів взаємодії правової культури особистості з правовою культурою суспільства. Правова культура особистості може відставати від правової культури суспільства виробництв (так, наприклад, у недавньому минулому деякі керівники, маючи низьку юридичну підготовку, нерідко здійснювали протиправні дії. Суди задовольняли більше половини позовів громадян з приводу різних порушень трудового законодавства).

Але правова культура особистості може виявитися і попереду норм, ідеалів даного суспільства і його законодавства (добре відома правозахисна діяльність академіка А. Д. Сахарова). Вона виступає в даному випадку динамічним моментом розвитку нової юридичної практики, може стимулювати вдосконалення законодавства та сприяти формуванню нової правової культури суспільства.

В.П. Сальников вважає, що найбільш бажаним буде той варіант взаємодії правової культури особистості з правовою культурою суспільства, при якому правова культура особистості повністю збігається з діючими принципами і нормами права, що існують у суспільстві, що можна розглядати як ідеал правового виховання [13, 571-576].

Слід, однак, відзначити, що така тотожність навряд чи можлива і бажана. При такій постановці питання ми ставимо практичну задачу підняти правову культуру осіб, які відстають у своєму правовому розвитку, до необхідного рівня, що саме по собі начебто і так. Але тоді потрібно буде привести до такого рівня і тих, хто його переріс. У цьому неважко помітити прояв тієї «зрівнялівки», проти якої так наполегливо закликали боротися.

3. Професійна правова культура – це ступінь її розвитку у юристів. Вона формується в різних сферах правової діяльності в процесі виконання ними своїх посадових обов'язків. Правова культура постає як важливий компонент ефективності професійної діяльності юриста. Структурно-змістовно вона включає ряд елементів. До найбільш соціально значущих слід віднести наступні: професійно-правова майстерність, всебічне і глибоке знання правових норм, специфіки їх практичної реалізації, якісний рівень правового мислення, оптимізацію професійної підготовки та ефективність використання спеціальних коштів; ґрунтовні знання з різних, в тому числі і суміжних галузей права, ступінь глибини політичного і економічного мислення в аналізі реалій, що складаються у державі, кругозір у сфері специфічних проблем, певний рівень загальної правової культури; моральні якості юриста, професійну бездоганність, службову дисциплінованість, сумлінність і чесність; соціально-політичну і громадянську відповідальність за забезпечення прав і свобод громадян, які виступають не тільки як особистісні цінності, загальнонародні інтереси.

У цілому правова культура, при такому підході, являє собою інтегральне явище, що характеризує сутність правового стану індивіда та суспільства. У цьому сенсі вона не становить лише суму правових знань, а перш за все виступає через високий рівень внутрішніх переконань особистості, юридично обґрунтований і достатній професіоналізм. Разом з тим, правова культура це також і реальна здатність суб'єкта забезпечити і втілити в діяльність загальногромадянські юридичні ідеали.

Продуктивним є, на наш погляд, підхід, що правову культуру слід розглядати як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, право застосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини. Правова культура як невід'ємна частина загальної культури народу, виступає, по суті, відображенням його рівня розвитку та менталітету. Вона обумовлює відповідні знання громадянами певних норм законодавства, порядку його реалізації, уміння

користуватися даними знаннями при застосуванні норм права, їх виконанні. Розрізняють правову культуру суспільства, в цілому, правову культуру особистості та професійну правову культуру юристів. Правова культура особистості, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства, так чи інакше забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність особи [3, 6].

Саме завдяки правовій культурі стає можливою оцінка як правової системи, так і кожного її структурного компонента: власне юридичних фактів, текстів правового характеру, правової діяльності, правової свідомості і рівня правового розвитку суб'єктів. Як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому, правова культура диктує кожній особі принципи правової поведінки, а суспільству в цілому – систему правових цінностей, ідеалів, зразків поведінки, правових норм, що забезпечують єдність і взаємодію правових інституцій і організацій. При цьому вона є якісною характеристикою не одного, а усіх правових явищ (норм права, правових процедур, правовідносин, правосвідомості, політичної оцінки права, правового виховання, юридичної освіти і науки та інших явищ), які в своїй сукупності утворюють поняття «правова система». Виділяють, як правило, такі елементи (рівні) правової культури: знання змісту юридичних норм; повага до права; вміння, навички користування законом; правова активність; звичка дотримуватися закону; нетерпимість до правопорушень.

У процесі дослідження правової культури і аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси і цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства в цілому. Система цінностей – це активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконала законодавча техніка, розвинута правова наука, юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок. Систему цінностей в галузі права, що існують в реальному функціонуванні в суспільстві, називають правовою реальністю, яка у структурному відношенні збігається з поняттям «правова система» [9, 60-63].

Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав людини є ще одним важливим показником високого рівня правової культури. Показником такого стану слід вважати не лише конституційне проголошення людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю, але й передусім реальне забезпечення цього конституційного положення; наявність демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідність міжнародним правовим стандартам у сфері прав

людини; існування ефективних національних правових механізмів і процедур для захисту конституційних прав і свобод; реальну можливість звернутися до міжнародних правових інституцій, наприклад, до Європейського суду з прав людини, якщо громадянин вважає, що державні органи порушили його права, а він не зміг за допомогою усіх передбачених законодавством засобів їх захистити.

Розуміння правової культури як якісного стану правового життя суспільства пов'язує її з певним рівнем правової свідомості громадян та посадових осіб. Стан і перспективи розвитку правової культури обумовлюються також пануючим у суспільстві праворозумінням. Високому рівню правової культури суспільства повинно відповідати законодавство, яке характеризується науковою обґрунтованістю, демократичною і гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин і внутрішніх суперечностей, нечітких або таких, що можуть двозначно тлумачитись, правових приписів, використання оптимальних методів, способів регулювання правових відносин тощо. Стан розвитку юридичної науки і освіти, ступінь залучення вчених-юристів до розробки проектів нормативно-правових актів і удосконалення їх змісту, програм боротьби зі злочинністю традиційно становлять один із важливих рівнів правової культури суспільства. Насамкінець, правова культура суспільства включає стан законності в суспільстві [12, 640-663].

Отже, правова культура, її якісний стан виступає важливою характеристикою правової системи.

Література:

1. Алексеев С.С. Право и правая культура в советском обществе. – Москва: Прогресс, 1991. – 215 с.
2. Андрейцев В.І., Андрейцев В.В. Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики / Навч.-практич. посіб. – К.: Національний університет ім. Тараса Шевченка, 2000. – 768с.
3. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії і практики в Україні. Автореф. дис. ...канд.. юрид. наук. – К., 2003.
4. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Под общей редакцией В.С. Нерсесянца. – Москва, 1996. – 736с.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: вплив на внутрішній стан Навч. посібник. – Київ, 1993.- 169с.

6. Каминская В.И., Ратинов А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – Москва, 1974. – С. 41-44.
7. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій. – Київ: Вентурі, 1996. – С. 94-96.
8. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика // Право України. – 1997. – №6. – С. 92-97.
9. Медвідь Ф.М. Правова культура як ціннісна характеристика правової системи // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами УІ Міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 29-30 травня 2009 р./ Укладач Т.Д.Климчук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009.-С.60-63.
10. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. – 2001. – №4.- С.21-23, 39.
11. Политология для юристов: Курс лекций/ Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. – М.: Юристъ, 1999. – 744 с.
12. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.- Т.1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг.ред.М.В.Цвіка, О.В.Петришина.- Х.: Право, 2008.- 728 с.
13. Сальников В.П. Правовая культура // Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – Москва: Юристъ, 1997. – С. 571-576.

Fedir Medvid, Alla Medvid. Legal Culture as a Qualitative Feature of a Legal System Condition.

Abstract

Reveals the general concept of culture, legal culture. The phenomenon of legal culture intelligently through the legal system. Analyzes the legal components of culture as the quality of legal society.

Анотація

Розкрито загальне поняття влади. Феномен політичної влади осмислено через політичну систему суспільства. Проаналізовано політичну владу через засоби управління і її методи (примус, переконання, насильство).

Поняття «влада» у науковій літературі вживається в самих різних сенсах. Філософи говорять про владу над об'єктивними законами суспільства, соціологи – про владу соціальну, економісти – про владу господарську, юристи – про державну владу, політологи – про політичну владу, натуралісти – про владу над природою, психологи – про владу людини над самим собою, батьки – про сімейну владу, богослови – про владу від Бога і т. д. Використовується поняття законодавчої, виконавчої та судової влади. Одні вважають, що влада означає реальну здатність одного з елементів існуючої системи реалізувати власні інтереси в її рамках, і в цьому сенсі влада є здійснення впливу на процеси, що відбуваються усередині системи. Інші вважають владою результати, продукт деякого цілеспрямованого впливу. Треті вважають, що влада являє собою такі взаємні відносини між людьми або групами людей, сутність яких полягає у впливі, впливі, що це прагнення до досягнення рівноваги [6, 100-103]. Отже, влада виступає як властиве суспільству вольове відношення між людьми. Владу необхідна, підкреслював Арістотель, насамперед, для організації суспільства, яке немислиме без підпорядкування всіх учасників єдиній волі, для підтримки її цілісності та єдності [1, 376-380].

Серед соціологів і політологів говорять про таємничість влади, про те, що у своїй політичній формі «влада становить найбільш грізну загадку», саме поняття влади смутне і невиразне і т. д. Історичний досвід показує, що там, де з'являється необхідність в узгоджених діях людей (чи то окрема сім'я, група, соціальний шар, нація чи суспільство в цілому), там відбувається підпорядкування їх діяльності досягненню певних цілей. У цьому випадку визначаються ведучі та ведені, які панують і підвладні, панівні і підлеглі. Мотиви підпорядкування вельми різноманітні. Вони можуть бути засновані на зацікавленості у досягненні поставленої мети, на переконанні в необхідності виконання розпоряджень, на авторитеті володаря і, нарешті, просто на почутті страху перед небажаними наслідками у разі непокорі. Самі мотиви мають велике значення для ефективності влади та її довговічності. Тут

важливо підкреслити, що владні відносини об'єктивно притаманні суспільному життю, бо без відносин влади людська цивілізація неможлива.

Як відзначав В. Соловійов: «Вимога особистої свободи, щоб вона могла здійснитися, вже припускає стиснення цієї свободи в тій мірі, в якій вона в даному стані людства несумісна з існуванням суспільства або загальним благом. Ці два інтереси, протилежні для абстрактної думки, але однаково обов'язкові морально, насправді сходяться між собою. З їхньої зустрічі народжується право» [8, 458]. Отже, влада зовсім не є неодмінно результатом тільки насильства, придушення однієї особистості іншою. Таким чином, підкреслює вчений, влада неминуче виявляється наслідком самої соціальної природи людини. Однак як тільки прояв влади набуває суспільного характеру, головною її метою стає створення і підтримання порядку, найважливішим засобом чого і виступає влада. У зв'язку з цим людям зовсім не потрібно створювати владу. Їм достатньо її прийняти і підкоритися їй, тим самим встановлюється відомий порядок. Шукання порядку, як правило, супроводжується шуканням влади. Отже, влада в загальному розумінні є здатність і можливість здійснити певний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насильства. Звідси можна зробити наступний висновок: влада – це один із найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічне відношення, принаймні, між двома суб'єктами, один з яких підпорядковується розпорядженням іншого, в результаті цього підпорядкування пануючий суб'єкт реалізує свою волю та інтереси [9, 59-74].

Владу іноді ототожнюють з її знаряддями – державою, з її засобами – управлінням, з її методами – примусом, переконанням, насильством. Деякі автори проводять знак рівності між владою і авторитетом, який має багато спільного з нею, але і відрізняється від влади принципово.

Сама влада виступає у вигляді управління, управління – у вигляді влади. Але управління не є функцією влади. Управління, підкреслював Б. Краснов, ширше, ніж влада. Влада – елемент управління, джерело сили управління. Процес управління являє собою процес реалізації владної волі для досягнення мети володаря. Управління ж є засобом, за допомогою якого цілеспрямоване вплив влади з можливості перетворюється на дійсність [5, 45-48].

Одне з найбільш поширених уявлень про владу – розуміння її як примусу. Як вважає М. Байтін, влада безвідносно від форм свого зовнішнього прояву, по суті, завжди примусова, бо, так чи інакше, спрямована на підпорядкування волі членів даного колективу, пануючої або керівної в ньому єдиній волі. Заперечувати те, що влада

виявляється в процесі підпорядкування, примусу волі якого-небудь суб'єкта, було б безглуздо. Разом з тим, зводити сутність владних відносин тільки до насильства і примусу було б неправильно. На жаль, це властиво було марксистській традиційній політичній думці. Марксова констатація – «насильство — це повитуха всякого старого суспільства, коли вона вагітна новим» – перетворилася на імператив революційного мислення, і дії. Звести владні відносини до насильства не дозволяють, на наш погляд, такі підстави. Справа в тому, що влада виявляється неповною, коли суб'єкт не досяг поставлених цілей. Якщо бажані результати не досягнуті, то величезні труднощі, пов'язані з подоланням опору інших людей, свідчать не про триумф влади, а про її ущербність. Крім того, неясно, чому мобілізація людей на досягнення суспільно значущих цілей повинна здійснюватися тільки на основі примусу і насильства. Адже існує безліч інших способів впливу. Отже, висловлене дозволяє прийняти позицію тих авторів, які виходять з того, що поняття «влада» означає право і можливість одних веліти, розпоряджатися і управляти іншими; здатність і можливість одних здійснювати свою волю по відношенню до інших, надавати визначальний вплив на їх поведінку і діяльність, використовуючи при цьому авторитет, право, насильство та інші засоби.

Політична влада вторинна по відношенню до індивідуальної влади, формується в результаті делегування частини прав і концентрації волі множин в одному суб'єкті. Однак, політична влада не тотожна будь-якій громадській владі. Політична влада існувала, як відомо, не завжди. У примітивних суспільствах, тобто у суспільствах, соціально не структурованих, загальна влада ще не носить політичного характеру, так як немає проблем, які викликають до життя політику, – проблем досягнення згоди. Політична влада виникає в суспільстві, де люди поділені різними інтересами, неоднаковим становищем. У примітивному суспільстві влада обмежена родинними зв'язками, племінними. Політична влада визначена просторовими, територіальними межами. Політичною владою забезпечується порядок на основі приналежності людини, групи до певної території, соціальної категорії, відданості ідеї. При неполітичній владі немає жорстких відмінностей між керівниками і керованими. Політична влада здійснюється завжди меншістю, елітою. Політична влада виникає на основі поєднання процесу концентрації волі множини і функціонування структур (установ, організацій, інститутів), взаємозв'язку двох компонентів: людей, які зосереджують у собі владу, і організацій, через які влада концентрується і реалізується.

Звичайно, кожна форма прояву влади заслуговує на увагу і вивчення. Політичну науку ж цікавить політична влада, що є ядром політичної системи суспільства, її

організаційних і регулятивно контрольним початком. Вона визначає всі інші інститути і відносини в самій політичній системі суспільства. Прямо чи опосередковано політична влада впливає на розвиток усіх інших суспільних систем – економічної, соціальної, духовної та ін. До поняття «політична влада», звичайно, застосовується загальне, наведене вище визначення влади як такої, як широкого поняття, що має численні форми прояву. Політична влада, як і будь-яка інша влада, означає здатність і право одних здійснювати свою волю стосовно інших, веліти і управляти іншими. Але разом з тим вона має на відміну від інших форм влади, свою специфіку, особливо якщо ототожнювати її з державною владою. Її відмінними ознаками є: верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства і, відповідно, для всіх інших видів влади. Вона може обмежити вплив інших форм влади, поставивши їх у розумні межі, або взагалі усунути їх; загальність, тобто публічність. Це означає, що політична влада діє на основі права від імені всього суспільства; легальність у використанні сили та інших засобів владарювання в межах країни; моноцентричність, тобто існування загальнодержавного центру (системи владних органів) прийняття рішень; найширший спектр використовуваних засобів для завоювання, утримання і реалізації влади [2, 81-82].

Отже, політична влада – це основний елемент, що зв'язує політичну систему суспільства в одне ціле. Саме влада визначає природу і стійкість політичної системи, виражає волю соціальних суб'єктів. Ця воля здійснюється як обов'язкова, публічна, що підкорює собі всіх членів суспільства. Влада забезпечує порядок, тобто приведення поведінки суб'єктів у відповідність з нормами та цінностями, необхідними для існування системи.

Нерідко владу і примус протиставляють свободі. Свобода є стан незалежності від зовнішніх умов. Однак такий стан не є зовні бездіяльним, коли людина і не підкоряється нікому сам і не підпорядковує нікого, не піддається на чужий вплив і сам його не надає. Важко уявити собі суспільство з людей подібного типу. Таке суспільство, строго кажучи, не являється суспільством як таким, так як живучи в суспільстві, людина не може бути вільним від суспільства. Основними елементами влади є її суб'єкт, об'єкт, а також засоби (ресурси). Суб'єкт влади втілює в собі її активне, що направляє початок. Ним може бути особа, орган, організація, соціальна спільність та ін. Для реалізації владних відносин суб'єкт повинен володіти рядом таких якостей, як бажання володарювати і воля до влади. Крім цього суб'єкт влади повинен бути компетентним, повинен знати стан і настрої підлеглих, мати авторитет. Віддзеркаленням першорядної ролі суб'єкта у відносинах влади є широко розповсюджене ототожнення влади з її носієм. Так кажуть про рішення

влади, про дії влади, про свавілля влади і т.п., маючи на увазі під владою управлінські органи чи окремих осіб.

Суб'єкт визначає зміст владних стосунків через: 1) наказ (розпорядження) як владне веління підкоритися волі суб'єкта влади; 2) підпорядкування як поведінка приватної волі під загальну волю влади; 3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення пануючої волі; 4) нормування поведінки як сукупність правил у відповідності з загальним інтересом. Від характеру наказу, вимог, що містяться в ньому багато в чому залежить ставлення до нього об'єкта (виконавця) – другого найважливішого елемента влади. Влада – завжди двостороннє явище, взаємодія суб'єкта та об'єкта. Влада немислима без підпорядкування об'єкта. Де немає об'єкта, там немає влади.

Усвідомлення залежності суб'єкта влади від покірності населення знайшло своє практичне вираження в акціях громадянської непокори, які широко використовуються в сучасному світі як засіб ненасильницької боротьби. Масштаби відносини об'єкта до суб'єкта влади простягаються від запеклого опору, боротьби на знищення до добровільного, сприйманого з радістю покори. Як зазначали В. Пугачов та А. Соловійов, готовність до підпорядкування залежить від багатьох факторів: від якостей об'єкта влади, від характеру пропонованих до нього вимог, від ситуації і засобів впливу, якими має в своєму розпорядженні суб'єкт, а також від того, як виконавець сприймає об'єкт в залежно від наявності (або відсутності) у нього авторитету.

Якості об'єкта політичного владарювання визначаються, на думку фахівців, перш за все, політичною культурою населення. З цієї точки найбільшу покірність забезпечує патріархальний і підданський типи політичної культури. Переважання в суспільстві людей, які звикли коритися, прагнучих твердої руки, є сприятливим живильним середовищем авторитарних і тоталітарних режимів. Якими ж мотивами керується об'єкт владарювання? Що змушує його підпорядковуватися? Одним з найважливіших внутрішніх спонукань до підпорядкування є страх перед покаранням. Страх – це дуже сильний мотив, але вкрай неміцний. Фахівці в області психології відзначають, що сила влади, заснована на страху перед санкціями за непокору, прямо пропорційний тяжкості покарання.

Більш стабільною є влада, заснована на інтересі, оскільки особиста зацікавленість спонукає підлеглих до добровільного виконання розпоряджень, робить зайвим контроль і застосування негативних санкцій. Не менш сильною мотивацією підпорядкування об'єкта є його внутрішня переконаність у необхідності підпорядкування, яка пов'язана з схилянням перед розумом, досвідом, або будь-якими іншими якостями суб'єкта влади, інакше кажучи, схиляння перед авторитетом. Максимальна ж сила влади досягається при

ідентифікації, ототожненні об'єкта влади з суб'єктом. У цьому випадку об'єкт владних відносин сприймає справу суб'єкта як свою особисту справу, він абсолютно довіряє своєму керівникові.

Сила влади, підпорядкованість об'єкта суб'єкту залежить також ще від одного важливого чинника – нерівності. В основі підпорядкування однієї людини іншій (об'єкта суб'єкту) лежить нерівність. Влада, – що виникає на основі природної нерівності, завжди носить характер міжособистісної взаємодії, завжди персоніфікована. Виникає підпорядкування конкретній людині. І якщо в новій ситуації він виявиться не в змозі продемонструвати свою перевагу, навряд чи його розпорядження будуть виконуватися. Влада, заснована на соціальній нерівності, втрачає свою персоніфіковану форму. На службі ми змушені виконувати розпорядження начальника незалежно від того, подобається він нам чи ні, сильніше він фізично або слабкіше. Саме така влада носить більш визначений і стійкий характер. Вона відтворюється в суспільстві незалежно від її конкретних учасників. Наприклад, керівник підприємства, лідер партії володіють виключним правом на прийняття рішень, обов'язкових для підлеглих [4; 5, с.35].

Як вважає Ільїн, мета влади полягає в тому, щоб за допомогою прямого або непрямого впливу на людей, їх об'єднання чи роз'єднання: а) протидіяти деструкції, кризі, занепаду, нейтралізувати напругу, конфлікти; б) прагнути до максимуму стабільності суспільного цілого, сприяти його вдосконаленню, зміцненню, прогресу. Засіб влади – багатий арсенал тактики – від, патронажу до адміністрування, залякування застосування сили. Оскільки механізми влади зосереджуються в окремих осіб, що реалізують основні цілі влади відповідно до закону її зміцнення, можливо суперечності між суб'єктом влади – влада тримачами і її об'єктом – народними масами [3, 12].

Специфічною ознакою влади як суспільного явища виступає домінування владної волі, а не просто впливу. Влада пов'язана з громадською організацією, вона є якість, внутрішньо притаманна організації суспільства. Слід бачити відмінності між владою організації (на перших шаблях розвитку людського суспільства) і організацією влади (в класовому суспільстві).

Не останнє місце в розумінні влади як явища, пов'язаного з процесами, що відбуваються в житті суспільства, займає таке поняття, як легітимність. Влада-поняття правове, що означає творення цінностей згідно громадських інтересів; це законне право приймати рішення, яким люди зобов'язані підкорятися, легальне право використовувати примус в ім'я звеличення законів. Влада надзвичайно необхідна для досягнення цілей, бо державна політика наврядчи буде ефективною, якщо не дотримуються правила,

встановлені для реалізації цієї політики. Саме тому, що легітимність грає важливу роль, уряд прагне обґрунтувати свою владу, спираючись на певні принципи. По суті, уряд намагається створити ситуацію, в якій рішення визнавалися і дотримувалися б «не на страх, а на совість», з вірою в моральну правоту рішень і законів. Уряд не може розраховувати на тривале існування і ефективну діяльність, покладаючись тільки на насильство. Необхідна добровільна згода, скріплена повагою законності.

Правителі завжди прагнули створити враження правомірності своєї влади і законності правління. Жоден уряд не може повністю покладатися на фізичну силу як гарант згоди з їхньою владою. Шляхом погроз і репресій можна змусити коритися лише невелику частину громадян, але, наростаючи, опір владі призводить до масової громадянської непокори. Першою передумовою добровільної згоди є тверда впевненість народу в тому, що представники влади з повною підставою займають свої пости, що вони виробляють, та втілюють в життя свої рішення, шляхом законних державних інтересів, не посягаючи на те, що справедливо вважається приватним і особистим. Там де легітимність влади не безперечна, запановує беззаконня і небезпека революційних потрясінь.

Політична влада як, один з найважливіших проявів влади характеризується реальною здатністю даного класу, групи, індивіда проводити свою волю, виражену в політиці. Поняття політичної влади ширше поняття влади державної. Відомо, що політична діяльність здійснюється не тільки в рамках держави, але і в інших складових частинах соціально-політичної системи: у рамках партій, профспілок, міжнародних організацій і т.д. Для розуміння, як самої природи владного спілкування, так і специфіки сучасних відносин між людьми з приводу державної влади, необхідно торкнутися і питання про її походження. Нерідко не береться до уваги, що політична влада в її сучасній формі як влада державно-публічна має не таку вже тривалу історію (всього близько 5 тисячоліть) в порівнянні з переддержавними (так званими потестарними, від пізньолатинської «potestas» – влада) сегментованими структурами управління і саморегулювання, що існували починаючи з появи в епоху пізнього (або верхнього) палеоліту кілька тисяч років тому. Крім усього іншого, на користь того, що видове поняття державної влади за обсягом значно вужче, ніж родова категорія «влада», свідчить і поява на рубежі третього тисячоліття органів «наддержавної» влади в особі законодавчих (Європарламент) і виконавчих (Комісія Європейських Співтовариств) інститутів, повноваження яких поширюються на територію майже півтора десятка європейських країн [10].

Отже, можна зробити висновок про те, що категорія «влада» у широкому сенсі включає в себе і переддержавну (потестарну), і державну (публічну), а можливо навіть і «наддержавну» (постдержавну) форми владної організації та спілкування людей. Влада, як суспільне явище, являється своєрідною формою комунікації, де одиг суб'єкт (особа або група осіб) домінує над іншим, що проявляється у виконанні останнім дій, в яких зацікавлений перший суб'єкт. Мотиви володарювання вельми різняться. Вони можуть базуватися як на зацікавленості у досягненні поставленої мети, на переконанні в необхідності виконання розпоряджень, на авторитеті володаря, так і просто на почутті страху перед небажаними наслідками у разі непокори. Суб'єкт владних відносин визначає зміст своєї владної переваги через різноманітні накази, через підпорядкування особистої волі загальній волі влади, через застосування покарання та нормування. Яким би не був мотив підпорядкування, влада залишається дієвою лише тоді, коли опирається на певний авторитет, який, в свою чергу, може бути заснований і на демократичній легітимності, і на страху перед покаранням, і на вольовій неспроможності особи опиратися на власні сили.

Література:

1. Аристотель. Сочинения в четырёх томах. Том 4. — М., 1983. — 830 с.
2. Головатий М. Влада політична // Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. Словн./За аг ред О.В.Антонюка, М.Ф.Головатого та Г.В.Щокіна. — К.: МАУП, 2007. — С.81-82.
3. Ильин В. Философия власти — М.: Изд-во МГУ, 1993. — 271 с.
4. Краснов Б. Теория власти и властных отношений // Социально-политический журнал. — 1994.- №3-6.
5. Краснов. Б. Власть как явление общественной жизни. Социально-Политический журнал. — 1991.- №11.
6. Медвідь Ф.М. Урда О.П. Влада як суспільне явище // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток Української держави в умовах активізації євро інтеграційних процесів», присвячений 80-річчю від дня народження кандидата юридичних наук, професора, професора кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Юрія Валер'яновича Александрова (19 лютого 2015 р.). — К.: МАУП, 2015. — С.100-103.
7. Медвідь Ф.М., Кулявець А.В. Політична влада в Україні: сутність і специфіка // Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції : «Формування

правової держави в Україні проблеми і перспективи». – Тернопіль: ВЦ «Вектор», 2010. – С.45–48.

8. Соловьев В. С. Сочинения в 2 т..-М.:Мысль,1988. – Т.1. – 832с.; Т.2. – 824 с.
9. Теория политики: Учебное пособие /Под ред..Б.А.Исаева. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.
10. Халипов В.Ф. Кратология (наука о власти). – М., 2002.

Fedir Medvid, Maria Chorna. The Nature of the Political Power.

Abstract

Reveals the general concept of power. The phenomenon of political power intelligently through the political system of society. Analyzes political power through controls and its methods (coercion, persuasion, violence).

Смолінська Д.В. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИБОРЧОГО ДОСВІДУ УКРАЇНИ

Анотація

Дана стаття присвячена аналізу виборчого права та формуванню виборчих традицій в Україні. Виборчий досвід України сформувався на основі світового виборчого досвіду, а також власних виборчих традицій, адже демократія як політичний режим передбачає формування представницьких органів влади за допомогою виборів. Зростання ролі народу як єдиного джерела влади й державотворення в Україні вимагає дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням процесів політичних виборів.

В умовах посилення впливу вибору громадян на прийняття політичних рішень і формування демократичної правової держави особливої актуальності набувають питання щодо оптимізації технологій виборчих процесів. Історичний досвід свідчить про посилення їх ролі у житті суспільства, оскільки за суттю вони є механізмом контролю й участі громадян в управлінні державою. Саме тому надзвичайно важливим є вивчення історії, а також виокремлення виборчих традицій минулого для формування функціонального та дієвого виборчого механізму в наші дні.

Ключові слова: виборчі системи, виборче право, виборчий досвід, представницькі органи, участь громадян, правова держава.

Перші державні утворення на території сучасної України з'являються в середині I тис. до нашого літочислення. Відомості про основні племена, які входили в цей союз, подає грецький історик Геродот (V ст. до н.е.) [5, с.23].

У VII ст. до н.е. у скіфів, які проживали на території сучасної України, утворюється могутній племінний союз. Досягнутій скіфами сходинці розвитку відповідала й організація управління у формі військової демократії. Найважливіші питання розглядалися на народних зборах воїнів. Значним впливом користувалися ради родових старійшин, і передусім союзна рада. Але особлива роль у союзі належала військовим вождям – «царям», які очолювали скіфське військо під час походів. Влада «царів» передавалась у спадщину, але кандидатури «царя» та його наступника все ще затверджувалися народними зборами [3, с. 7].

Народні збори – віче – продовжували існувати у Давньоруській державі. Із племінних сходів давніх слов'ян вони перетворилися у збори, в яких брали участь вільні дорослі жителі міста – купці, ремісники та ін. Але вирішальна роль у них належала міській феодальній верхівці – «боярам» і «старцам градским». Важливою функцією віча було комплектування народних ополчень і вибір його ватажків. Віче скликалося під час облоги міста, перед початком воєнних походів, на знак протесту проти політики князя.

Виконавчим органом віча була рада. У зв'язку з тим, що віче збиралося рідко, рада не тільки представляла його, але фактично й заміняла. Правила в ній міська знать.

Як відмічають історики, «віче за князів стало більш залежати од князя, як було то раніше, але все ж не раз і князь мусив слухати його поради. Як ми бачили не раз, віче настановляло і проганяло князів і мало таки чималий вплив на діла політичні. Віче скликав князь з своїх дружинників, з старших місцевих жителів, а часом на віче кликали і духовенство та людей з інших міст і навіть з сіл. По городах та селах були свої віча, котрі сходилися на раду про свої спільні господарські справи, і віче те усім керувало і всьому давало порядок» [1, с. 103].

На селі органом місцевого самоврядування була вервь – сільська територіальна община. Через деякий час замість віча князь починає збирати раду наближених феодалів, землевласників, духовенства – бояр. Із зміцненням влади князів і державного апарату діяльність віча відмирає. Виняток становили лише віча у Пскові та Новгороді. Самоврядні інституції були властиві українському козацтву від самого його виникнення в XVI ст. «Козаки, що поселилися в Січі, носили назву «запорожців», а весь табір їх звався «кошем». Вони вибирали вільними голосами на «раді» (сходках) головного начальника, званого «кошовим отаманом». Кош ділився на «курені», а кожний курінь був під начальством вибраного «курінного отамана» [4, с. 247].

Січова Рада була верховною законодавчою владою в державі запорозьких козаків – Січі. Збиралась вона регулярно у визначені строки – 1 січня і 1 жовтня кожного року. Вона ж обирала терміном на один рік виконавчу владу – військову старшину Січі, до якої входили кошовий отаман, військовий суддя і військовий писар (це відбувалося 1 січня) й Верховний суд Січі (терміном на три роки). Кошового отамана обирали на один рік, однак «як він був до вподоби козакам, то його зоставляли і надалі; на війні і у походах він був найстарший начальник, і його у всьому слухалося козацтво, а дома, у своїй Січі, він мусив на усе питатися дозволу ради» [1, с. 153].

Зібрання козаків, козацькі ради проходили досить бурхливо, і найчастіше перемагала у змаганні та сторона, яка голосніше кричала. На цих колегіальних радах обирали і часто з такою ж легкістю скидали козацьких ватажків. Той, кого обирали, за звичаєм, мав двічі відмовитися від пропозиції і погодитися лише втретє, при цьому лаючись і погрожуючи всім.

З часом на Січі склалися звичаї та традиції самоврядування, згідно з якими всі члени вольниці мали рівні права і могли брати участь у козацьких радах.

Україна, перебуваючи під патронатом Москви, у XVII сторіччі, за словами Дмитра Дорошенка, мала широку внутрішню автономію. «Козацька українська держава мала свого окремого голову держави – гетьмана, який вибирався самими ж українцями й тільки присягав після виборів цареві на вірність і з його урядом заключав формальний договір, мала своє власне військо, свої фінанси, свій власний адміністративний та судовий устрій і свої закони».

Крім гетьмана, козаки обирали керівників і інших рангів. На розсуд Гетьмана при публічній згоді обирали Генерального скарбника, мужа видатного, заслуженого, багатого і прямодушного [6, с. 32].

Але завжди як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні були обиратися вільним волевиявленням і голосуванням. Після виборів вони затверджувалися гетьманською владою, хоча вибори цих виборних осіб не повинні були оголошуватися і здійснюватися без гетьманської згоди.

Конституція гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика, яка була написана під значним впливом ідей західноєвропейського парламентаризму, заклала головні принципи республіканської форми устрою. Згідно з шостим параграфом цього документа, «законодавча влада належить Раді, членами якої є полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від своїх полків» та «посли від Низового Війська Запорозького для слухання і обговорення справ, щоб взяти активну участь». Рада повинна збиратися тричі на рік – на Різдво Христове, Свято Великодня та Покрови, а також за рішенням гетьмана. Кожен полковий уряд на Слобожанщині очолювали виборні полковники й полкова старшина. Особливість полягала у тому, що їх обирало не все товариство і не на обмежений час, а довіку. Рада Старшинського зібрання (дума, сойм) старшини, полковників – так називалась колегіальна інституція – виконувала дорадчу й представницьку функції, а також здійснювала колегіальне ухвалення загальних рішень. Коли ж до зборів долучали ще й простих козаків, а іноді й поспільство – «чернь», це називалося «Генеральною Радою». Бувало, на розширені збори Старшинської Ради запрошували представників міст та міщанства. З'їзди старшини відбувалися на свята Різдва, Великодня, Спаса, Покрови тощо.

Старшинська Рада мала наступні повноваження: ухвалення звичайних (не конституційних) законів, розв'язання питань про засоби ведення війни й оборони (саме ж проголошення війни чи укладення миру було компетенцією верховної влади – московського царя), дипломатичні справи і відносини з суміжними державами, визначення кандидатів на гетьманство та умови обрання гетьмана (саме ж обрання

відбувалося на Генеральній Раді; напевно, Рада Старшинська могла скидати гетьмана), ведення державних справ, поки не обрано нового гетьмана (у періоди «міжгетьманства» утворювалася «урядуюча старшина»), вчинення суду у важливих політичних справах, встановлення нових податків та скасування старих, контроль за станом скарбниці, розпорядження адміністративно-поліцейського характеру тощо [6, с. 9-10].

Попри все коло повноважень Ради Старшинської виглядало обмеженим, бо сама вона була установою держави не суверенної, підвладної, чимало питань верховного управління розв'язувалися поза нею. Її існування припинилося у 1764 року із встановленням Малоросійської Колегії в уряді царської Росії.

Певний вплив виборчих традицій Україна відчувала від суміжних держав, під чийм підпорядкуванням перебували у різні часи окремі її території. У Росії існувала така установа колегіального правління, як Боярська дума – вища рада феодальної знаті при князі, а потім при царі, до якої збирали представників трьох найзнатніших станів – бояр, окольничих та думних дворян. Цар Петро I скасував Боярську думу у зв'язку із заснуванням Сенату – найвищої урядової установи Російської імперії XVIII ст., на яку був покладений нагляд у справах суду, фінансів та адміністрації. Офіційно перша російська виборча система була створена у ході підготовки земської реформи 1864 року і її «охоронної» корекції у 1890 року. Ця система з допомогою квот, курій та цenzів забезпечувала переважне представництво у земстві дворянства, з метою попередити можливі соціальні і політичні колізії у відносинах між різними групами.

У російському політичному устрої існувала й така виборна інституція, як міська дума. Це був розпорядчий орган міського самоврядування, який складався з представників різних суспільних станів, верств.

Після міської реформи 1870 року до думи починають обирати гласних на засадах майнового цензу. Суттєвим внеском у запровадження в Росії виборчого права, у здобуття традицій і практики парламентаризму вважається утворення Державної Думи – найвищої в імперії представницької установи. Вона існувала впродовж 1906-1917 років і мала чотири скликання. Вибори до Думи були багатоступеневими, проводилися у чотирьох нерівноправних куріях, до того ж майже половина населення країни була позбавлена права голосу. Проте, незважаючи на всі недоліки, Державна Дума була кроком у напрямі розвитку суспільства на конституційних засадах, першою спробою парламентаризму на російських теренах.

Певною спробою запровадження практики політичного представництва на вітчизняному ґрунті можна назвати безуспішне скликання Всеросійських Установчих

зборів у січні 1918 року. Вибори до них були призначені ще Тимчасовим урядом одразу ж після Лютневої революції і проводилися за партійно-пропорційною системою [4, с. 12-20].

Попри всі проблеми встановлення правил проведення виборів, вони мали важливе значення для політичного і соціального розвитку суспільства, оскільки залучали до участі в управлінні представників усіх верств населення, сприяли становленню плебісцитних механізмів формування інститутів влади. Правлячим колам вдавалося проводити вибори під своїм контролем і за рахунок застосування різних цензів, квот та курій забезпечити переважне становище у представницьких органах влади. Звичайно, можна звинувачувати реформаторів за надмірну адміністративну опіку електорального волевиявлення підданих. Проте цензові маніпуляції, на нашу думку, були менш болючими для суспільства, ніж насильна революція, на порозі якої стояла Росія напередодні Великої реформи. Прийнята виборча система сприяла еволюційній трансформації соціально-політичного стану російського суспільства.

Вагомим внеском у розвиток електоральної культури були вибори, що проходили у Західній Україні за часів Австрії та Польщі. Декретом австрійського імператора від 1861 року Галичина, яка була однією з австрійських провінцій, отримала право обирати свій крайовий законодавчий орган місцевого самоврядування – Галицький сейм.

Цей представницький орган складався з курій, до яких обиралися депутати окремо від кожної верстви населення. До першої курії належали великі землевласники, поміщики (вони становили 0,03% населення і мали третину депутатських місць). Без виборів до складу Сейму входили митрополити, єпископи та ректори університетів. Друга курія представляла заможну міську буржуазію, адвокатів, лікарів тощо. Третя – торгово-промисловою буржуазію. Четверта, так звана сільська курія, репрезентувала селян, вірніше, тих із них, хто сплачував безпосередні податки. Ті верстви населення, які таких податків не платили – сільська біднота, робітники у містах – виборчого права не мали. Вибори у четвертій курії були непрямыми, населення вибирало тут лише уповноважених – «правиборців», які тільки й мали право голосувати за того чи іншого кандидата. Як зазначають деякі дослідники, хоча й існували виборні органи крайового (Сейм) та місцевого управління, однак будь-якої серйозної ролі вони не відігравали. Управлінські функції австрійські власті передали польським магнатам та адміністрації. Намісниками, наприклад, з 1850 року були виключно поляки. Отож, виборче право тут ще не було загальним і рівним. Тільки в 1907 році в Австрії, як відмічають В. Кульчицький та Б. Тищик, було запроваджене загальне виборче право, але вилучалися жінки,

військовослужбовці та молодь до 24 років. Крім цього, воно і надалі забезпечувало привілеї німецьких правлячих кіл.

Так, німці обирали одного депутата від 40 тис. населення, поляки – від 52 тис., чехи – від 60 тис., а українці – від 102 тис. Слід зазначити, що саме боротьба галицьких українців проти несправедливості куріальної виборчої системи, побудованої на майновому цензі, сприяла змінам у виборчому законодавстві Австрії [7, с.39-40] .

У квітні 1919 року за часів Західноукраїнської Народної Республіки Українська Національна Рада прийняла новий виборчий закон. Однопалатний Сейм повинен був бути обраний за національно-пропорційною системою. Тобто за кожною національністю залежно від кількості населення було визначено певне число послів. Це гарантувало усім національним меншинам незалежно від перипетій виборчої кампанії мати своїх послів (депутатів) у парламенті. Зазначимо, що такого демократичного на державному рівні забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів, по суті, не знала і не знає донині світова виборча практика.

За час перебування Західної України під Польщею (1919-1939 років) тут кілька разів проводилися вибори до польського сейму – у 1922, 1928, 1930 роках. Історики свідчать, що головним у них було не саме висування населенням своїх представників, а прагнення влади через участь українців у виборах домогтися визнання ними факту державної приналежності до Польщі [7, с.41-42].

Українську Центральну Раду, як інституцію суспільного представництва, було організовано у Києві 3 березня 1917 року (за старим стилем), на другий день після того, як цар Микола II зрікся престолу. Уже в червні Центральна Рада нараховувала 568 членів і була визнана не тільки як орган представництва різних політичних сил, а ще й як установа, яка має парламентські, тобто законодавчі, повноваження. III Універсалом Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки, ухвалила рішення про вибори Українських Установчих зборів, а 29 квітня 1917 року обрала Михайла Грушевського Президентом УНР та схвалила Основний закон – «Конституцію Української Народної республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)», яка вважається фактично першою Конституцією України. Вона вмістила в собі один із головних принципів західної демократії – поділ влади. Законодавчу владу здійснювали Всенародні збори, які обиралися шляхом всенародного голосування [6, с.27].

Верховна Рада та ради інших рівнів, які були за часів СРСР представницькими органами, мали вельми обмежену і принижену роль, оскільки входили до такої соціальної системи, що визначалася не законодавством, а переважно партійно-державною практикою

та загальним рівнем політичної культури суспільства. Виборча практика за часів СРСР була перетворена на майже ритуальну, помпезно-декоративну процедуру обов'язкового засвідчення громадянами лояльного, вірнопідданого ставлення до системи. Вибори, в яких незмінно «брали участь» 99,9% виборців, не були змаганням за владу, оскільки вважалося, що влада вже завойована «народом» раз і назавжди. Не були вибори і визначенням, добором особового складу органів влади. Адже депутатів добирали і призначали у вузькому колі партійно-державного апарату, оформлюючи рішення в ретельно відпрацьовану псевдовиборчу процедуру. Депутатський корпус складався з представників номенклатури та тих, хто був відібраний відповідно до рознарядки, яка неначебто відбивала класову, партійну, національну, професійну, статеву пропорції населення. Делеговане представництво підмінювалося відповідністю самих тільки анкетних даних. Отож, не дивно, що Ради незмінно одностайно схвалювали всі запропоновані згоди рішення, а виборці так само не могли вплинути на поведінку свого представника, як і депутат на дії когось із міністрів. Виборча система України з 80-90-х років ХХ ст. і по сьогодні пройшли кілька основних етапів реформування. Як відомо, наприкінці 80-х років у СРСР і Україні в основі розвитку радянської моделі представницької демократії були процеси взаємопов'язаного реформування структури представницьких органів державної влади на всіх рівнях і системи організації виборів (виборчої системи) [6, с. 36-41].

Новітній виборчий досвід українського суспільства включає в себе вибори народних депутатів СРСР 1989 року, вибори до Верховної Ради України, президентські вибори, а також місцеві вибори 1990. Кожне виборче законодавство, на основі якого проводилися відповідні вибори, ілюструє поступовий, хоч і нерівномірний шлях українського народу до демократії, еволюцію ступеня законодавчої реалізації основних принципів виборчого права, характеру регламентації основних виборчих процедур та механізмів, що супроводжувалося також змінами виборчої системи. Особливістю України серед інших посткомуністичних країн можна вважати часту зміну виборчого законодавства, що відображає достатньо швидко еволюцію громадянського суспільства, бажання законодавця відреагувати на досвід, отриманий під час чергових виборчих кампаній.

Дійсно, проведення практично кожних чергових виборів народних депутатів України, Президента України, як і місцеві вибори, регулювалося іншим законодавчим актом. З одного боку, це ускладнює практику застосування закону під час виборчого процесу; з іншого – такі постійні зміни забезпечували еволюцію повноти і глибини реалізації основних принципів виборчого права, розвиток виборчих механізмів і процедур як гарантій забезпечення виборчих прав громадян [2, с.45-49].

Література:

1. Аркас Н.Н. История Украины-Руси / Н.Н. Аркас. – 2-е факс. изд. – К.: Вища школа, 1991. – 395 с.
2. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1 (I). – С. 42–49.
3. Історія держави і права України: Підручник для студентів вищих юридичних навчальних закладів і факультетів. – Ч. 1 : Загальна частина / за ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – 367 с.
4. Костомаров М. Історія України в життєписях визначніших її діячів / М. Костомаров. – К.: Україна, 1991. – Репринтне відтворення видання 1918 року. – 376 с.
5. Нейхардт А.А. Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии / А.А. Нейхардт. – Л.: Наука, 1982. – 240 с.
6. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Знання, 1993. – 192 с.
7. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (державний апарат і законодавство) / Б. Тищик // Право України. – 1994. – № 5-6. – С. 39-46.
8. Федоров М.П. Виборче право і виборчий процес в Україні: досвід, проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / М.П. Федоров. – Режим доступу: до джерела <http://www.lex-line.com.ua>

Smolins'ka D. Formation and Development of the Electoral Experience in Ukraine

Abstract

This article focuses on the analysis of the electoral law and the formation of electoral traditions in Ukraine. Election experience Ukraine formed not only on the basis of international electoral practices, but also on the traditions of its own elections, since democracy as a political regime involves the formation of representative government through elections. The increasing role of people as the only source of power and state-building in Ukraine requires careful research of the problems associated with the improvement of elections processes.

In terms of the growing influence of public choice political decisions and the formation of a democratic state have particular relevance to the issues on optimization technologies of electoral processes. Historical experience suggests strengthening their role in society, as they are an essential mechanism for monitoring and citizen participation in government. It is therefore extremely important to study the history and traditions of the past election separation to form a functional and effective electoral mechanism today.

Key words: *electoral systems, electoral law, electoral experience, representative bodies, participation, civil society.*

Яремко І.В. ПОНЯТТЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація

Привернуто увагу до проблем сучасного виборчого права. Розглянуто поняття виборчих технологій як політичного феномена, а також зв'язок з політичними технологіями. Визначено, що будь-яке сучасне демократичне суспільство повинно передбачати механізм впливу звичайних громадян на прийняття політичних рішень та визначення основних пріоритетів державного розвитку.

Ключові слова: *Виборчі технології, політична система, виборчий процес, вибори, політичні технології, демократія.*

Політична система держави значним чином є залежною від виборчої системи, спроможності виборців впливати на своїх обранців у міжвиборчий період, а також від практики дотримання відповідних демократичних процедур під час голосування. Досліджуючи особливі риси становлення політичної системи в умовах трансформаційних перетворень, варто звернути увагу на динаміку змін у виборчих системах. Це опосередковано може характеризувати специфіку змін у політичних структурах, політичних відносинах, політичній свідомості та політичній діяльності, які сукупно складають політичну сферу суспільства. [1]

Загалом, політична наука окреслює два основні шляхи отримання політичної влади: насильно (диктатура) і демократичні вибори. Сам інститут виборів структур влади справедливо вважається винаходом насамперед європейської цивілізації. Політики Стародавньої Греції більш як два тисячоліття тому сформулювали такі базові поняття, як виборність владних інституцій і посадових осіб, політична активність громадян, верховенство закону в суспільному житті тощо.

Вибори – це засіб урахування настроїв мас, які можна формально і неформально контролювати. У кожній державі процедура і правила у ході виборів є інструментом політичного протистояння.[2]

Варто зазначити, що вибори стримують вплив широких верств населення на управлінські та політичні процеси, оскільки на певний період дозволяють державним і політичним лідерам правити від імені народу. Особливо актуальним є це твердження при застосуванні технологій проведення непрямих, ступеневих виборів, коли виборці формують колегію виборців, яка обирає президента, парламент тощо. Так, вибори президента у США проходять за непрямою, двоступеневою системою, де американські

громадяни обирають виборників. Потім колегія виборників обирає майбутнього главу держави. Президент США обирається непрямим шляхом строком на 4 роки. Одна і та сама особа може бути обраною на посаду президента не більше двох разів.

Кожен громадянин в США має право голосу, але для того щоб мати право проголосувати, він повинен прийти заздалегідь (за чотири місяці) і зареєструватися як виборець однієї із партій. Якщо він не є зареєстрований, то він не зможе проголосувати. Така процедура істотно обмежує можливості для підкупу виборців.

Вибори надають можливість електорату обирати й усувати політичних лідерів, уможливають співіснування державної влади і суспільного впливу, що є принциповим у відносинах між державою і громадянами. Вибори є засобом контролю народу над державою, який у свою чергу контролюється безпосередньо державою [2].

Виборчі технології – це система засобів та способів, комплекси прийомів і методів, які використовуються під час виборів з метою досягнення певного результату на них (стратегічна мета) чи в ході виборчої кампанії (тактичні задачі). На сьогодні є загально визнаною ключова роль політичних технологів у здійсненні виборчих кампаній та досягненні перемоги на виборах. Кваліфіковані технологи вільно оперують десятками результативних виборчих технологій. Часто при розробці стратегії наявність в складі команди особливо ефективних виборчих технологій може суттєво змінити весь хід виборчої кампанії [3].

Виборчі технології як прикладна і наукова проблема вже довгий час вивчаються серед політологів світу. В Україні цій проблематиці приділяють увагу Г. Почепцов, Л.Кочубей, О. Чемшит, В. Бебик, І. Поліщук, та ін. Проте безумовними лідерами у сфері вивчення виборчих технологій є зарубіжні дослідники, зокрема американські, які першими звернули увагу на професіоналізацію виборчих кампаній (П. Лазерсфельд, Б. Ньюман, Р. Агранофф, Х. Ашер, Д. Батлер, А. Ранні, Д. Каван, Ф. Плессер, М. Скаммел, Д. Урінг). Вивченню окремих аспектів застосування сучасних виборчих технологій присвячені праці Е. Міцкевича, Р. Негріне, С. Папатанассопулуса, С. Боулера, Д. Фаррелла, Д. Маглебі, К. Паттерсона, Д. Німмо, Дж. Свансона, П. Мачіні.

У політичному житті важливе знання не тільки теоретичних підходів, концепцій, але й того, якими методами, прийомами, за допомогою яких технологій реалізується політика. У політичній сфері, до якої відносяться вибори, значна частина процесів виділяються повторюваністю і традиційністю. У кожних міждержавних переговорах можна прослідкувати багато спільного: будь-які переговори проходять стадію підготовки до них, етап взаємодії сторін і виконання досягнутих домовленостей, покрокове

вирішення однотипних завдань, використання апробованих тактичних прийомів і так далі. В межах таких процесів політичні суб'єкти орієнтовані на реалізацію стандартного переліку цілей (заданого змістом самої діяльності), їх дії до певного моменту стереотипні, а вирішувані завдання є типовими. Отже, з'являється можливість таких самих стандартних способів вирішення цих завдань, які й позначаються терміном «політичні технології».[3]

Головними дійовими особами політичних технологій є політична еліта, лідери, партії, громадські організації. Об'єктом – політична свідомість і поведінка людей. Основними інструментами реалізації виступають засоби масової інформації та різні центри політичних досліджень.

Політичні технології – це відносно новий, повністю не вичерпавший своїх можливостей спосіб досягнення мети у всіх сферах політичного життя. При їх впровадженні суспільство стикається з проблемами, характерними для будь-якого процесу нововведення, в тому числі, і негативного характеру [4].

Політичні технології створюються для вирішення завдань певного класу і передбачають певний тип діяльності, ту чи іншу сукупність і якість дій. Вони безпосередньо пов'язані з вирішенням практичних політичних завдань, отриманням конкретного результату. Тому специфіка політтехнологій проявляється такими ознаками, як наявність обгрунтованого соціально-політичного проекту; наявність заданого алгоритму – системи послідовних дій на шляху процесу вирішення завдання, досягнення конкретного результату; наявність стандарту діяльності, запропонованих процедур дій, здійснюваних на базі досягнутого досвіду, оскільки вимагає високої культури виконання; наявність стійких структурних компонентів політичних технологій: обгрунтований проект, алгоритм його здійснення, стандарт діяльності та поведінки, об'єктивні критерії оцінки ходу, процесу і результату вирішення практичного політичного завдання.

Якщо розглядати питання, чи можливо провести у різних умовах однотипні виборчі технології, то відповідь буде ствердною. Виборчі технології загалом не відносяться до розряду унікальних. У виборах різного рівня інституцій влади і в різних країнах використовуються ті ж самі апробовані прийоми. І це надійно за однієї умови: ці прийоми і методи мають бути адаптовані стосовно конкретної виборчої ситуації, вони повинні використовуватися з урахуванням специфіки електоральної системи та національних чи місцевих політичних, соціально-економічних, культурних особливостей. Для прикладу, у США стратегія і тактика виборчої кампанії формуються виходячи з того, що передвиборча боротьба в окрузі розпочинається зазвичай між двома кандидатами від республіканської і демократичної партії.

Таким чином, існує велика кількість технологій, що здатні спонукати до перемоги у виборчій кампанії. Важливим є те, щоб технологи брали до уваги місцеві особливості кампанії та вчасно пристосували свої ідеї та дії до конкретної ситуації відповідно до законодавства.

Вивчення проблеми виборчих технологій у сучасній політичній науці займає вагомe місце, адже саме система виборчих методів у кінцевому підсумку виступає головною рушійною силою політичного, культурного і економічного розвитку держави. Категорія виборчих технологій належить до інноваційних концептів сучасної політичної науки та знаходиться у стадії посиленої розробки. Сьогодні утворилися різноманітні концепції виборчих технологій, але жодна з них не може претендувати на монополію в епоху технологічної революції, коли політична реальність стрімко змінюється.

Література:

1. Бебик В. Політологія для політика і громадянина: [Монографія]. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.: іл.
2. Вегеш М. М. Політологія: підручник : 3-тє вид., перероб. і доповн. — К. : Знання, 2008.
3. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі технології / М.Й. Варій. — К.: "Ельга Ніка-Центр", 2003.
4. Гаджиев К.С. Особенности политического исследования // Политическая наука: Учебное пособие. — 2-е изд. — М.: Междунар. Отношения, 1995.

Iryna Yaremko. The Concept of Electoral Technologies in the Political Life of a Democratic Society.

Abstract

Drawn attention to the problems of modern suffrage. Considered the concept of electoral technologies as a political phenomenon, and the relationship of political technologies. Determined that any modern democratic society should provide for a mechanism of influence of ordinary citizens in policy-making and identifying key priorities of national development.

Key words: *Electoral technologies, political system, electoral process, elections, political technologies, democracy.*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Бабка Володимир Леонідович – аспірант кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

bvoll@yandex.ru

Барановський Фелікс Володимирович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної економіки Університету митної справи та фінансів (м. Дніпропетровськ).

fel89@yandex.ru

Воляннюк Ольга Ярославівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

volyanyuk@ukr.net

Кзакевич Ольга Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнополітики Інституту української філології та літературної творчості ім. А. Малишка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

kzakevich.m@gmail.com

Киридон Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

akyrydon@ukr.ent

Кретов Павло Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ataraksia@ukr.net

Медвідь Федір Михайлович – доктор політичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидат філософських наук, професор МКА

fedir_medvid@mail.ru

Медвідь Алла Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри гуманітарних та природничих дисциплін Міжнародного підготовчого інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

fedir_medvid@mail.ru

Смолінська Діана Володимирівна – аспірантка кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету

dinasmolinska@ukr.net

Чорна Марія Федорівна – магістр права, аспірантка Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом

fedir_medvid@mail.ru

Яремко Ірина Володимирівна – студентка кафедри міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»

iruska_y@meta.ua

Наукове видання

**ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

*МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

© ІДУ ім. М.Гоголя, 2015